

KAPİTALİZM, KÜRESELLEŞME VE YERELLEŞME: SERMAYENİN GERÇEK BOYUNDURUĞU

Gökçer Özgür ve Hüseyin Özel¹

Giriş

Bu çalışmanın temel tezi, “Refah Devleti”nin, ya da “Fordist” birikim rejiminin “altın çağı”nın sona erdiği 1970’lerden bu yana yaşanan, genel olarak “küreselleşme” “portmanto” terimi ile betimlenen, yeni birikim sürecinin sermayenin “gerçek boyunduruğunu” (*real subsumption*) yaygınlaştırma yolunda önemli bir aşama olduğudur. Bu boyunduruk, artık temel olarak finansal kanal yoluyla işlemekte, kendisini de neoliberal ideoloji ile “cemaatleşme” eğiliminin öne çıkarılması yoluyla yeniden üretmek için bütün toplumsal alanlara yayılmakta ve derinleşmektedir. “Küreselleşme” sürecinin ilginç bir boyutu, daha yerel nitelikteki etnik ya da dinsel kimlikleri öne çıkaran “cemaatçi” eğilimlerin yaygınlaşması ile el ele gitmesidir. Küreselleşmenin, görünürde kapitalist ilişkilere ters düşen geleneksel ilişki, kurum ve süreçlerle uyum içerisinde ilerleyebilmesi, bu cemaatlerin bir yandan insanın yalnızca bir birey değil, toplumsal bir varlık da olmasının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan ve kapitalist ilişkilerin toplumsal alanda giderek artan etkisine karşı kullanılabilir “kalpsiz dünyadaki sığınaklar” olma işlevini yerine getirdiğini düşündürmektedir. Ancak öte yandan, bu cemaatler aynı kapitalist ilişkilerin yeniden üretimi işlevini yerine getiren kanallara da dönüşmüş görünmektedir. Bunun da önemli bir sonucu, giderek artan “çokkültürlülük” (ya da “çokkültürcülük” ya da “tanınma [*recognition*] politikası”) görüşlerinin daha fazla vurgulanıyor olmasıdır. Başka deyişle, küreselleşme aynı zamanda, yerelleşmenin giderek daha fazla öne çıktığı bir süreç olarak kendisini göstermektedir. Ne var ki, bu türden yerelliklerin ya da cemaatlerin ikili bir işlevi olduğu söylenebilir: Bir yandan bunlar, insanların piyasa ilişkileri arasında aşınmaya uğradığını düşündükleri kimi “insani” ve ahlaki değerlerini (özellikle toplumsal varlıklar olarak) yeniden duyumsama ve ifade yollarını açarlarken öte yandan da belirli cemaatlerin, piyasaya giriş engelleri yaratabildikleri ölçüde (“yeşil sermaye” örneğinde olduğu gibi), piyasa güçlerini artırabilmesi sonucunu vermektedir.

Bu çalışmada, bu eğilimin aslında sermayenin, “biçimsel” (*formal*) boyunduruğu yerine “gerçek” boyunduruğunu sağlama sürecinin bir parçası olduğu ve bu sürecin temel olarak iki kanaldan ilerlediği ileri sürülmektedir. Bu kanalların en önemlisi, yerel sermaye odakları ile küresel odakları biraraya getiren “finansal küreselleşme” sürecinin varlığıdır. Sermaye birikiminin gerçekleşmesi için gerekli olan finansal aygıtların ve özellikle kaydi paranın yaratılma süreci, günümüzde eskisine kıyasla son derece hızlanmış görünüyor; öyle ki, neredeyse sistemin kaydi para yaratma yeteneğinin artık sınırsız hale geldiğini söylemek bile mümkündür. Bu ise, tarihsel olarak kaydi paranın finans sistemi tarafından gereğinden fazla yaratılarak sermaye birikim sürecini sıkıntıya sokmasını engelleme görevini üstlenen Merkez Bankalarının düzenleyici rollerinin ciddi biçimde azalması demektir. Artık Küresel finansal sistem, Büyük Bunalım’ın ardından benimsenen düzenleyici kurum ve kuralların işlemediği, küresel ticaret dengesizliklerinin, yeni türden finansal aracılık biçimlerinin ve Amerikan Doları’nın rezerv niteliğinin, zaman içerisinde sistemin istikrarını bozacak eğilimlerin ortaya çıkmasına yol açacak ölçüde küresel bir kredi patlamasına yol açtığı bir döneme girdi. Bu dönemin ayırıcı bir özelliği, finansal varlık spekülasyonunun daha önce hiç olmadığı kadar artması. Böyle bir spekülasyon eğilimi ise, dünyanın farklı yerlerindeki farklı grup ve yapıların küresel kapitalizme daha çok eklenmesi ve onun yarattığı istikrarsızlık tehlikelerine daha açık olması sonucunu vermektedir. Bir başka deyişle finansal süreçler, “kapitalizm öncesi” yapı, grup ve ilişkilerin kapitalizme eklenmesi, sermayenin boyunduruğunun artışı sonucunu vermektedir. Bu boyunduruğu yaygınlaştıran ikinci önemli eğilim ise, farklı yapıları ortak bir “zihniyet” yani “kazanç güdüsü” etrafında biraraya getiren “neoliberal” ideolojinin yaygınlaşmasıdır. Esas olarak “Özgürlük, Eşitlik, Mülkiyet ve Bentham’ın ayırıcı alanı”nın (Marx, 1976: 280) yücelten neoliberal ideoloji, kültürel farklılıkların ortak bir “potada” eritilerek “çokkültürlü” bir dünyada, “küresel düşünüp yerel davranma” olanaklarının var olduğunu,

böylelikle de sistemin farklı toplumsal artalanlarda bile aynı hedefe doğru ilerleyebileceği düşüncesini yerleştirmektedir. Bu yüzden çalışmada, finansal gelişmeler ile bu gelişmelerin toplumsal alandaki etkileri tartışılmaktadır.

I. Sermayenin Gerçek Boyunduruğu ve Küreselleşme

Keynes, II. Dünya Savaşı sonrası batı ekonomilerine damgasına vuran müdahaleciliğin yöntemlerini ve gerekleri ortaya koyan iktisatçı olmuştur. Öte yandan, yirminci yüzyılın bir diğer önde gelen iktisatçısı olan Schumpeter ise Keynes'i "anti-kapitalist iradeyi rasyonalize eden" kişi olarak görmüş ve onu "yarı-sosyalistlikle" suçlamıştır (Sievers, 1962: 44). Schumpeter'in Keynes'e bu denli öfke duymasının nedeni, Keynes'in serbest piyasaya müdahalenin önünü açmış olmasıdır. Schumpeter'in bu öfkesinin bir diğer nedeni de müdahaleye uğrayan piyasanın piyasa olmaktan çıkacağı düşüncesi olmalıdır. Ancak kapitalizmin yirminci yüzyıldaki tarihine bakıldığında, sistemin liberalizm ile müdahalecilik arasında gidip geldiği söylenebilir. Piyasalar, sözkonusu yüzyıla liberal olarak başlamış, 1929'daki Büyük Çöküş ile takibi olan Büyük Bunalım ardından müdahaleciliğin kurallarını belirlemiş ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra uygulamış, 1970'lere damgasını vuran enflasyonist baskılardan sonra da yeniden liberalizme yönelmiştir. Schumpeter'in endişelerinin aksine kapitalizm, müdahalecilik sonrasında sosyalizme evrilmemiş, tam tersini kendini liberalizme doğru çevirmeyi başarmıştır.

Bu yüzden, içinde yaşadığımız "küreselleşme" döneminin, kapitalizmin yeni bir aşamasını temsil etmek bir yana, bir eskiye dönüğe, yani refah devleti ve "sosyalizm" deneylerinin başarısızlığının ardından tarihin "sarkacının" daha liberal bir konuma doğru devinmesine tanıklık ettiği ileri sürülebilir. Burada, bir eğreti kullanmaya izin verilirse, kapitalizmin gelişimini niteleyen "sarkaç"ın, tarihsel olarak kapitalizmin 18. yüzyıldan başlatılabileceğimiz "modern" dönemdeki hareketlerini kabaca üç başlıkta incelemek mümkün görünmektedir: İlk olarak 19. yüzyılda bütün dünyaya yaygınlaşan ve 1930'larda bittiği düşünülen "liberal kapitalizm", esas olarak piyasanın ve gereksindiği toplumsal kurumların, çoğu zaman zorla oluşturulması ve piyasanın sürekli olarak kendi egemenlik alanını geliştirmesi ve derinleştirmesinin tamamlandığı bir dönem. Ancak bu dönemde ortaya çıkan sorun ve kriz eğilimleri sonucunda, savaşın ardından kurumsallaşan ve esas olarak Keynesçi talep yönetim politikaları ile nitelenen "refah kapitalizmi", sarkacın bu kez ters yönde, piyasaya müdahale yönünde salınımını temsil etmektedir. Kabaca, tam istihdam ve kapsamlı sosyal güvenlik harcamalarıyla nitelenen bir tür "toplumsal sözleşme", sistemin bu ikinci döneminin temel özelliği gibi görünmektedir. İçinde yaşadığımız ve aşağı yukarı 1970'lerin sonlarından itibaren ortaya çıkan "neoliberal" ya da "küresel" dönem ise, böyle bir toplumsal sözleşmenin uygulanma koşullarının ortadan kalkması yüzünden, sarkacın yeniden piyasa egemenliğine doğru salındığı bir dönem gibi görünüyor. Kuşkusuz bunun anlamı, belki de bu dönemin yaratacağı sorunların ardından, sarkacın yeniden müdahale yönünde salınmasının beklenebileceğidir.

Bu tür bir sarkaç eğrilemesi aslında, kapitalizmin tarihsel gelişimi sürecindeki yapısal özellikler ile konjonktürel davranışının birbirinden ayrılması gerektiğini göstermektedir. Kapitalizmin yapısal ve konjonktürel özellikleri arasında yapılacak bir ayırım, bütün bu üç farklı dönem içerisinde bile piyasa sisteminin yapısal özelliklerinin pek değişmediği, sistemin yarattığı temel çelişki ve gerilimlerin kendilerini hala sürdürüyor olabileceği düşüncesini öne çıkarmaktadır. Dolayısıyla kapitalizmin yapısal özelliklerinin, özellikle de değer yasası ile sermaye birikiminin kaynağı olarak artık değer yaratılması ve bu değere elkonulması süreçleri açısından, Marx'ın yaşadığı dönemden çok da farklı olmadığı söylenebilir. Başka deyişle, kapitalizmin değişen özelliğinin bir üretim tarzı dönüşümü olmaktan çok, sermaye birikimin sürecinin içerisinde gerçekleştiği ekonomik ve kurumsal matrisi olduğu söylenebilir. Bu bakımdan son yaşanan dönemin de sadece "sermayenin gerçek boyunduruğunun" (*real subsumption of capital*)² gerçekleştirilmesinde yeni bir aşama olduğunu söylemek mümkün görünmektedir; yoksa kapitalizmin aşıldığı, "tarihin sonunun" geldiği yeni bir "sanayi sonrası toplum" ütopyasına değil. Bu bakımdan değişen yalnızca, farklı "teknolojik paradigma" (Dosi et al., 1988) değişimlerine eşlik eden farklı "gerçek boyunduruk" biçim ya da yöntemleridir.

Marx, sermayenin biçimsel ve gerçek boyundurukları arasındaki farkın esas olarak mutlak artık değer üretmek ile göreceli artık değer üretmek noktasında olduğunu ileri sürmektedir. Göreceli artık değer üretimi ile nitelenen gerçek boyunduruk ilişkisi, daha çok makineleşme süreciyle ilerler ve derinleşir görünmektedir (Marx, 1976: 1034-35; Narin, 2008: 225). Bu yüzden Ernest Mandel, bu kavramların yer aldığı “Dolaysız Üretim Süreçlerinin Sonuçları” başlıklı parça için yazdığı giriş yazısında, gerçek boyunduruğun esas olarak fabrika sistemiyle eşleştiğini, buna karşılık biçimsel boyunduruk ilişkisinin daha çok manifaktür tipi üretim süreçleri için geçerli olduğunu ileri sürmektedir (Marx, 1976: 944). Bu bakımdan, gerçek boyunduruğun, sermaye kullanımını arttıkça biçimsel boyunduruğun nitelik bakımından da değişmesi ile ortaya çıktığı söylenebilir. Gerçek boyunduruk altında, Marx’a göre,

emeğin *sosyal üretici güçleri* artık gelişmektedir; büyük ölçekli üretimle birlikte de, bilim ve teknolojinin doğrudan uygulanması gerçekleşir. Bir yanda, *kapitalist üretim* artık kendini *sui generis* bir üretim tarzı olarak kurmuştur; yeni bir maddi üretim biçimi ortaya çıkarmıştır. Öte yanda da, bu maddi üretim biçimi kendisini, bu yüzden uygun biçimi emeğin üretici güçlerinin evrimindeki belirli bir aşama olan kapitalist ilişkilerin gelişiminin temeli olarak oluşturur. (Marx, 1976: 1035).

Bir başka deyişle, gerçek boyunduruk kavramının, sadece üretim teknolojisindeki değişimler sonucunda kendisini gösteren bir ilişki değil, toplumsal alanda da, kapitalist ilişkilerin derinleşmesini sağlayan bir boyutu da sözkonusudur. Bu bakımdan kavramın iki boyutundan, yani üretim alanını dikkate alan boyutundan ve toplumsal ilişkileri ve kurumları dikkate alan toplumsal boyutundan söz etmek mümkün görünmektedir. Her ne kadar Marx’ın üzerinde durduğu boyutun bunlardan ilki olduğu düşünülse de, bizce kavram her iki boyutu da kapsamaktadır. Özellikle de “küreselleşme” dönemini inceleyebilmek için bu iki boyut birden gözönüne alınmalıdır. Bu bakımdan, Schumpeter’in kavramını kullanırsak, gerçek boyunduruk ilişkisi, birbiriyle ilişkili, ancak analitik olarak farklı iki türden “yaratıcı yıkım” (*creative destruction*) süreci ile nitelenmektedir (Elliott, 1980).³ Birinci türden “yaratıcı yıkım” süreci, yukarıda ele alınmış olan, daha çok teknolojik gelişim ve değişimin üretim süreçleri üzerindeki etkilerinin öne çıkarıldığı bir süreci betimlerken öteki tür, toplumsal alanda kapitalist ilişkilerin yerleşmesiyle ortaya çıkan ve toplumsal kurumların dönüşmesi, hatta altının oyulmasını tanımlayan bir yaratıcı yıkım sürecini betimlemektedir.

Birinci tür yaratıcı yıkım anlayışı, kapitalizmin ekonomik, özellikle teknolojik bakımdan devrimci bir sistem olduğunu ve sistemin, kendi işleyişinin sonucunda ortaya çıkan süreksizlikler ile niteliksel, hatta devrimci değişimlerle karakterize edilen bir süreci öne çıkarmaktadır. Bu bakımdan sistemin “bir normdan ötekine, aradaki geçişin küçük parçalara bölünemeyeceği biçimdeki geçişi” (Schumpeter, 2005: 115), yani yapısal değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir sistem olduğu vurgulanmaktadır. Schumpeter’in “yaratıcı yıkım” anlayışı rekabet ve sermaye birikim süreçlerinin her zaman yeni üretim yöntemleri, yeni sanayi örgütlenme biçimleri, yeni taşımacılık yöntemleri ve yeni piyasaların bulunmasını sürecini nitelemektedir (Schumpeter, 1942: 83; McDaniel, 2005; Ebner, 2006).

Elliott’un sözünü ettiği ikinci yaratıcı yıkım süreci de, daha çok sistemin kendi işleyişi sonucu ortaya çıkan sosyal ve kurumsal istikrarsızlığa göndermede bulunan bir süreçtir. Bu bakımdan da, Marx yabancılaşmanın yarattığı sosyal çözülüş ile kriz eğilimlerinin yarattığı ekonomik çözülüş hatta çöküş tehlikesine dikkat çekerken, Schumpeter sistemin kendi “başarısının” sonucunda, yani sistemin dinamizmini yitirmesi yüzünden ortaya çıkacak kurumsal yapıdaki çözülüş eğilimine göndermede bulunmaktadır. Bu ikinci süreci en iyi anlatan kavramlardan birisi Karl Polanyi’nin (1944), Marx’ın yabancılaşma/fetişizm kavram çiftiyle birlikte kullanıldığında son derece açıklayıcı olan “ikili devinim” kavramıdır. İkili devinim, piyasa ilişkilerin gelişimi ile bu ilişkilerin sınırlandırılmasına yönelik çabaların birbirine karşıt yönde, kapitalist sistemin kurumsal yapısının çözülmesine yol açacak biçimde işleme eğilimine göndermede bulunmaktadır.⁴ Kavram, esas olarak kapitalist sistemin dayandığı toplumsal ve kurumsal matrisin çelişkili doğasını ortaya

koymakta, bu bakımdan da “küreselleşme” dönemini anlayabilmek için kullanışlı bir anahtar sağlamaktadır. Ancak bunun ortaya konabilmesi için kapitalist toplumun temel özelliklerini gözönüne almak gerekmektedir.

Kapitalizmin önemli bir özelliği, ekonomik alan ile toplumun “geri kalanının” yani “politik” alanın birbirinden ayrı tutulmasını gerektirmesidir. Esas olarak 19. yüzyılda kurumsal çerçevesi çizilen bu “kendi kendini düzenleyen” ekonomik sistem, birbiriyle ilişkili iki özellik tarafından tanımlanmaktadır (Polanyi, 1944): ilk olarak kapitalizmle birlikte bütün insanlık tarihinde ilk kez bağımsız, toplumun geri kalanından ayrı bir varlığı olan bir “ekonomik” alanın ortaya çıkmasına yol açan “hayali metaların” yaratılması, yani işgücü, toprak ile paranın meta biçimine dönüştürülmesi gerekmiştir. İkinci olarak da, özellikle kapitalist ideolojinin sürekli olarak yeniden üretilmesi nedeniyle giderek etki alanını genişleten, aslında sözü edilen bu kurumsal yapının insan zihnindeki yansımından başka bir şey olmayan “piyasa mantığı” (Polanyi, 1947) ya da daha doğru bir deyişle ekonomik determinizm anlayışının toplumun geneline yerleşmesi gereklidir.⁵ Piyasa sisteminde, üretim ve dolaşım alanını tanımlayan “ekonomik” alan toplumsal ilişkilerden ayrılmış, yani diğer toplumsal, politik, dinsel vb. kurum ve ilişkilerden bağımsız olarak, yalnızca değişim ilişkisine girenlerin “ekonomik” güdülerine, yani kazanç elde etme isteği ve/veya aç kalma korkusuna dayanarak işleyişini sürdüren bir kurum niteliğindedir. Bununla birlikte, böylesine bir kurumsal yapı aslında, “*hayali metalar*”ın yaratılmasının, kendileri ekonomik anlamda “üretmiş” olmasalar bile, piyasanın kendi kendi kendine işleyebilmesi için serbestçe değiş-tokuşa konu olması gereken emek, toprak ve paranın birer meta olarak ortaya çıkmasının bir sonucudur (Polanyi, 1944: 72-73). Ancak bunların meta olarak değerlendirilmesi aslında bütün bir toplumun piyasanın egemenliği altına girmesi anlamına gelir, çünkü böyle bir sistemde insanlar varlıklarını sürdürebilmek için kendi emek güçleri ve doğal çevreleri de dahil olmak üzere sahip oldukları metaları piyasaya arz ederek bunların karşılığında elde edecekleri gelire tüketimlerini gerçekleştirmek zorundadırlar. Başka deyişle, bu insanları gelir elde etmeye zorlayan iki temel güdü, “kazanç elde etme güdüsü” ile “aç kalma korkusu”, piyasa ekonomilerindeki evrensel güdüler haline gelmektedir; bu durumda toplumun “geri kalan” bölümü de ekonomik alana bağımlı hale gelmiş demektir (Polanyi, 1944: 111). Bu ise hem bütün toplumsal yapının hem de insanın kendisinin dönüşmesi anlamına gelmektedir. Böyle bir kurumsal yapının, özellikle de emek piyasasının yaratılması, Marx’ın yabancılaşma kavramıyla birlikte düşünüldüğünde, insanı kendi etkinliğinden koparıp aç kalma korkusuna bağımlı kıldığı için aslında yaşamın “bütünlüğünün” parçalanarak insan etkinliğini ekonomik, politik, dinsel vs. gibi belirli alanlara bölünmesi ve yalnızca “ekonomik” güdülerin (kazanç güdüsü ile açlık korkusunun), insanların yaşamlarını yönlendirir hale gelmesi sonucunu verecektir. Başka deyişle, insanın yaşam etkinliğinin bütünü artık “metalaşmış” olacaktır.⁶ Böyle bir süreç de giderek insanın yalnızca kendi etkinliğinden değil, kendi “eyleme” gücünden de koparılması anlamına gelecektir, çünkü insanı tanımlayan bu gücün kendisi artık bir metadır.⁷ Dolayısıyla bu kurumsal yapı, insanın tüm varoluşunu ve “insan” terimine yüklenen fiziksel, psikolojik ve moral anlamın da tümünden değişmesi sonucunu verecektir (Polanyi, 1944: 73). Kapitalizm, bireyi atomlaştırmaktadır: birey, emek gücünün bir “taşıyıcısı” olarak bir “dişliye” ya da asıl işlevi piyasa ilişkilerini yeniden üretmek olan bir işlevsel birime dönüşmüştür. Üretim sürecinin “rasyonelleşmesi” ile elele giden bu “şeyleşme” süreci, bireyleri yalnızca makinelerin uzantılarına indirgemekte ve giderek onların bilinçlerine de yerleşmektedir. Bunun sonucu ise, meta formunu ve onun “yasalarını” doğal ve değişmez gören “şeyleşmiş zihin”in ortaya çıkışıdır (Lukács, 1971: 93). Başka bir deyişle, “rasyonel ekonomik insan”, *homo oeconomicus*, bir gerçeklik haline gelir: birey, sistemin işlevsel bir parçasına dönüşür ve böyle olmakla sistemin işleyişi için vazgeçilmez hale gelir (Kosík, 1976: 52). Bu ise aslında, bütün bir toplumun hem kapitalist üretim aygıtına bağımlı olması hem de bireylerin atomlaşarak kendi özlerine ters düşer bir yaşam sürmeye zorlanması anlamında, sermayenin boyunduruğunun yaygınlaşması demektir. Özellikle bu sürecin kapitalist ilişki ve kurumları yerleştirmek için varolan yapı ve kurumları yıkmasının ya da Marx ve Engels’in *Komünist Manifesto*’da belirttikleri gibi “katı olan herşeyin buharlaşması” gerekli olması, sermayenin gerçek boyunduruğunun bu bakımdan da bir “yaratıcı yıkım sürecini tanımladığını” göstermektedir. Bununla birlikte, sermayenin toplumun genelini boyunduruk altına alması tek yanlı

işleyen ve hiçbir direnme ile karşılaşmayan bir süreç değildir. Bu bakımdan özellikle sınıf mücadelesinin aslında bu boyunduruğun genişlemesi ile ona karşı çıkma, direnme sürecini nitelediği ölçüde “ikili devrimin” bir parçası olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir. Sermayenin gerçek boyunduruğundaki ilerleme ve derinleşme, sistemin tarihi boyunca değişik dönemlerde farklı biçim ve niteliklere sahip olsa da, kapitalizmin işleyişinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu yüzden, bu sürecin “küreselleşme” altında nasıl işlediği, hem ekonomik hem de toplumsal nitelikteki bu iki yaratıcı yıkım süreci dikkate alınarak ortaya konabilir.

II. Küreselleşme ve Sermayenin Gerçek Boyunduruğu: Finansal Uğrak

II.1. Finansal Dönüşüm ve Liberalizasyon

Yukarıda sözü edilen ve birlikte sermayenin gerçek boyunduruğunu karakterize eden iki yaratıcı yıkım süreci birlikte, bir üretim tarzı olarak kapitalizmin sermaye birikim süreci ile bunun toplumsal etkilerini ortaya koyabilir. Bu bakımdan, hem Schumpeter hem de Marx için kapitalist birikim sürecinin, üretimdeki rutinleşmiş yöntemlerin bütün potansiyellerinin kullanıldığında, sistemin yapısında zaten varolan kriz eğilimlerinin kendilerini daha şiddetli biçimde gösterdiği “zor zamanlarda” uygulamaya konan radikal yenilikler tarafından kesintiye uğratıldığı bir süreci nitelediğini ileri sürmek mümkün görünmektedir (Keklik, 2003). Böyle bir çerçeve, “küreselleşmenin” etkilerinin ortaya konması bakımından da kullanışlı bir çerçevedir; küreselleşme sürecinin teknolojik temelini oluşturan ve aslında kapitalizmin 70’lerdeki en önemli krizlerinden birisine yanıt diye görülebilecek olan “enformasyon”, ya da İşaya Üşür (1998)’ün deyişiyle “ma’lumat” teknolojilerindeki gelişmenin bütün üretim süreçleri üzerindeki etkisi, sermayenin gerçek boyunduruğuna verilebilecek iyi bir örnek gibi görünmektedir. Bu bakımdan “küreselleşme” terimi ile nitelenen, kimi zaman da “Post-Fordizm”, “esnek üretim”, “üçüncü endüstriyel bölümlenme” (*third industrial divide*) gibi değişik adlarla anılsa da, özellikle enformasyon teknolojileri ve akımındaki gelişmenin hem finansal piyasalar üzerinde hem de giderek reel piyasalar üzerinde, kapitalizmin, yeni bir “teknolojik paradigma”ya dayanan yeni bir “birikim rejimini” oluşturacak kadar büyük bir dönüşümden söz etmek mümkündür. Bu bakımdan bu yeni “ma’lumat ekonomisi” aşağıdaki özellikler nitelenmektedir (Üşür, 1998: 317-18):

1. “Bilgisayar çağı”nı başlatan “ma’lumat devrimi”nin bir sonucu olarak, bilim ve teknoloji, giderek artan biçimde üretim, tüketim ve ticaret süreçlerine uygulanmaktadır.
2. Hem reel GSMH, hem de istihdam içerisindeki ağırlık, maddi üretimden bilgi işleme etkinliklerine kaymaktadır.
3. Üretim sürecinde, kitle üretiminden esnek üretime bir kayma söz konusudur ve bu kaymanın bir sonucu olarak, yüksek teknolojiyle çalışan daha dinamik küçük ve orta ölçekteki firmaların büyük ölçekli firmaların yerini almaları eğilimi ortaya çıkmıştır. Her ne kadar çok uluslu şirketlerin dünya ekonomisindeki ağırlığı sürse de, bu şirketler de kendilerini, daha esnek stratejiler benimseyerek piyasaların değişen koşullarına uyarlamaya zorunluluğunu duymaktadırlar.
4. Bu global ortamda, emek ve sermaye gibi üretim faktörleri, yönetim, piyasalar, bilgi ve teknoloji, ulusal sınırları aşmaktadır.
5. Tüm bu eğilimler, üretim süreçlerindeki değişimleri uyaran ve insanlık tarihindeki en önemli teknolojik yeniliklerden birisi olan bir süreçle, yani bilgiye ilişkin teknolojilerde (mikroelektronik, bilgi işleme, telekomünikasyon vb.) yoğunlaşan devrimle elele gitmektedir.

Bu tür yenilikler sonucunda kolaylaşan kısa ve orta vadeli fon akımlarındaki hızlanma, artık tam anlamıyla küresel ölçekte bir para ve sermaye piyasaları ağının varlığından söz etmeyi de olanaklı kılmıştır. Bu sürece eşlik eden (ya da onu önceleyen) bir başka olgu da hemen hemen bütün Batı dünyasında “refah devletinin”, taşınması beklenen yüklerin baskısı altında mali açıdan iflas etmesi olgusudur (O’Connor, 1973). “Fordist” birikim rejiminin “altın çağı”nın bitişiyile gelen refah devletinin “ölümü,” bir ölçüde, özellikle çalışanlarla (ya da genel olarak toplumun daha yoksul kesimleriyle) yapılan, tam istihdam ve kapsamlı bir toplumsal güvenlik biçimindeki

“toplumsal sözleşme”nin bozulmasını da haberlemektedir (Kapstein, 1996). Bu koşullar altında ulus-devlet, çalışanları tam da, dünya ekonomisinin küreselleşme döneminde bir korunak olarak devlete en çok gereksindikleri bir zamanda terketmiş görünmektedir. Bu “toplumsal sözleşme”nin bozulması, artık “sanayi sonrası” bir toplumda yaşama olanağına ilişkin iyimserliğin yerini, sıradan insanların ekonomik ve toplumsal güvencelerine ilişkin giderek artan bir kötümserliğe bırakıyor. Özellikle “esnek üretim ve istihdam”ın yaygınlaşmasıyla, güvencesiz bir yaşam toplumun daha geniş kesimlerini tehdit eder hale geliyor. Böyle bir durumda ise, “kalpsiz dünyanın sığınakları” işlevi gören “cemaatleşme” ve ardından gelen çokkültürlülük (ya da çokkültürcülük) taleplerinin giderek daha yüksek sesle dile getirilmesi neredeyse kaçınılmaz görünmektedir. Bunun ise hem ekonomik hem de toplumsal içermeleri olduğu kuşkusuzdur. Ancak bu içermeleri ele almadan önce gerçek boyunduruk ilişkisinin önemli bir boyutu olan küresel finansal sistemdeki dönüşümleri dikkate almak gerekmektedir.

Kapitalizmin yirminci yüzyıl tarihine bakıldığında, sistemin liberalizm ile müdahalecilik arasında gidip geldiği görülebilir: Piyasalar, sözkonusu yüzyıla liberal olarak başlamış, 1929’daki Büyük Çöküş ile takibi olan Büyük Bunalım ardından müdahaleciliğin kurallarını belirlemiş ve II. Dünya Savaşı’ndan sonra uygulamış, 1970’lere damgasını vuran enflasyonist baskılardan sonra da yeniden liberalizme yönelmiştir. Schumpeter’in (1943) endişelerinin aksine kapitalizm, müdahalecilik sonrasında sosyalizme evrilmemiş, tam tersini kendini liberalizme doğru çevirmeyi başarmıştır. Bu dönüşümlerde ilgi çeken nokta, gerek liberalizmden vazgeçerken gerekse de liberalizmi yeniden tesis ederken kapitalizmin finansal boyutu önemli bir rol oynamış olmasıdır. Finansal sektör, artan rekabet koşulları altında, karlılığını artırmak için sistemi yavaş yavaş liberalizme taşımayı bilmiştir. 1929 Büyük Çöküşü ile finansal piyasalara ve kurumlara türlü sınırlamalar getirilmiş ve bu kesim özel bir denetim altına alınmıştır. Bu amaçla, özellikle ABD’de, bankacılık, sigortacılık ve yatırım bankacılığı gibi alanlar birbirinden ayrılmış ve birbirlerinin alanına girmemelerine önem verilmiştir. Bunu yapmaktaki amaç, bir alanda başlayan bir sorunun diğer alana sıçramasına engel olmaktır. Başarıyla sürdürülen bu sistem 1970’lerden itibaren aşınmaya maruz bırakılmış ve 1990’ların sonunda tam liberalizasyona yeniden geçilmiştir. Ne var ki, bu sürecin tamamlanmasının üzerinden henüz on yıl geçmeden 1929’larda olduğu gibi finansal sistem bir kez daha kendi serbestliğinin ilişkilerine takılmaya ve tökezlemeye başlamıştır.

Büyük Bunalım’ın tecrübelerinin henüz taze olduğu 1950’ler ile 1960’larda finansal piyasalar ile kurumlar üzerindeki kısıtlamaları kaldırmak kimsenin pek de itibar etmediği bir düşünce olmuştur. Bu dönemde finansal sistem ağırlıklı olarak bankacılık sektörü etrafında organize olmuş ve bankacılık sektörü “üç-altı-üç” kuralını göre işlemiştir; yani bir banka yöneticisinin yapması gereken günlük işler, yüzde üç faiz oranı ile merkez bankasından borçlanmak, yüzde altı oranla kredi vermek ve saat üçte de golf oynamaktır (Wray, 2007: 6). Bu anektodun açıklamaya çalıştığı şey, Keynesçi refah devleti döneminde merkez bankasının faiz oranları düşük tutması ve ekonomik büyümeyi ve de kamu finansmanını önceliği haline almasıdır. Ancak 1970’lerde özellikle de petrol krizleri sonrasında hızla artan enflasyon reel faizlerin eksi oranlara inmesine sebep olmuş ve bu sistemin –finans kesimi açısından- sürdürülmesi imkansız bir hal almıştır. Bu dönemden sonra tüm dünyada sarkaç bir kez daha liberalizme doğru dönmeye başlamıştır.

Ancak 1980’lerde başlayan ve 1990’larda hızlanan liberalizasyon süreci günümüzde yeniden güçlü bir sarsıntı geçirmektedir. Kontrolsüz liberalizasyon bir kez daha finansal piyasaları sarmaya başlamıştır. Aslında son yirmi yıldır gelişmekte olan ülke ekonomilerinde başgösteren sıkıntılar bugün merkezde bulunan ABD ekonomisini ve dolayısıyla da küresel finansal yapıyı tehdit etmektedir. Böylesine büyük bir tehdit nedeniyle yirmi birinci yüzyılın başında müdahalecilik yeniden ön plana çıkmakta ve liberalizasyon yeniden gerilemektedir. Yeniden müdahaleci bir kapitalizmin ortaya çıkması muhtemel olsa da Keynes’in yeniden dünyaya gelmesi mümkün değildir. Ancak kayıtsız şartsız liberalizasyon dönemi de bitmektedir.

Merkez bankalarının ekonomi üzerindeki sınırlı etki ve kontrolleri hızla azalmaktadır. Bunun nedeni ise bir merkez bankasının ekonomi üzerindeki gücünü ve kontrolünü belirleyen “para politikası aktarım mekanizmasının” zayıflamış olmasıdır. Bu dönüşüm bir iki yılda değil neredeyse otuz yıllık bir zaman dilimi içinde bankaların etkilerinin azalması sonucunda gerçekleşmiştir.

Büyük Bunalım döneminde “New Deal”ın bir parçası olarak kurulan yeni ‘bankacılık ve finans çerçevesi’nde bankacılık, yatırım bankacılığı ve sigortacılık sektörleri 1933 yılındaki Glass-Steagal bankacılık kanununa göre kesin hatlarla birbirinden ayrılmış ve finansal kesim üzerine önemli kontroller getirilmiştir. Bankaların topladıkları mevduatlara ödeyeceği faiz oranları, krediler için isteyeceği faiz oranları kesin kurallarla belirlenmiş, doğrudan finansman alanı olan borsa ve (özel) bono piyasaları ile sigortacılık alanlarına girmeleri kesinlikle yasaklanmıştır. Bu kuralların 1970’lerden itibaren, özellikle de 1980 ve 1990’larda, ortadan kalkması nedeniyle bugünkü finansal liberalizasyon ortaya çıkmıştır.

Sözkonusu değişimin temel nedeni finansal kesim içinde artan rekabet ve kar arayışı olmuştur. Bu rekabet sürecinde iki tür değişiklik olmuştur. Öncelikle bankacılık sektörünün finansal kesim içindeki ağırlığı azalmış, ikinci olarak da bankacılık faaliyetlerinin kendisi büyük bir değişikliğe uğramıştır. Bütün bunlar ise karı artırmak için yapılan liberalizasyon faaliyetlerinin sonucudur. Her iki değişim sonucunda da tasarrufları mevduatlar yoluyla toplayıp krediler yoluyla dağıtan ve finansal aracılık yapan bankacılık anlayışı ciddi ölçüde zayıflamış bunun yerini ise bonolar, hisse senetleri gibi finansal araçlar üzerinden yapılan doğrudan finans almıştır.

ABD’de 1974 yılında kabul edilen yeni emeklilik fonları yasası uyarınca emeklilik fonlarının topladıkları primleri finansal araçlara yatırmaları zorunlu hale gelmiş ve bu nedenle de bono ve hisse senedi gibi finansal araçlara olan talep artmıştır (D’Arista, 2002: 3). Bu fonlar bir taraftan hanehalkının tasarruflarını bankaların elinden alırken diğer taraftan da topladıkları primleri finansal araçlara yatırarak özel sektörü de finanse etmeye ve banka kredilerinin yerini almaya başlamışlardır.

1970’lerde bankalar aleyhine etkinliğini artıran bir diğer finans grubu da “para piyasası yatırım fonları (money market mutual funds)” olmuştur. Bu fonlar kendi hisselerini piyasaya sürerek topladıkları parayı kısa dönemli borç senetlerine yatırmakta ve bu faaliyetleri ile banka mevduatlarına alternatif olabilmekteydi. Bankaların aksine, bu fonların müşterilerine ödeyeceği faizin her hangi bir üst sınırı da bulunmamaktadır. Dolayısıyla yükselen enflasyon döneminde bankalar gerek müşterilerini gerekse de karlılıklarını kaybederken sözkonusu fonlar bu durumdan güçlenerek çıkmıştır. Daha sonra diğer yatırım fonlarının da (mutual funds) etkisiyle bankaların tasarrufları toplamadaki avantajları büyük ölçüde yok olmuştur (Edwards and Mishkin, 1995; Samolyk, 2004). Bu değişim sonucunda bankacılık kesiminin finansal kesim içindeki payı azalmıştır (bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Finansal Kuruluşların Varlıklarının Toplam Varlıklar içindeki Payı^A, (%)

	1960	1970	1980	1985	1990	1995	2000	2005:2
Mevduat Kuruluşları ¹	54.65	54.41	51.96	44.18	36.08	27.78	22.83	24.22
Sigorta Şirketleri	22.38	17.38	14.34	12.77	13.94	13.39	11.23	11.64
Özel Emeklilik Fonları	6.44	8.56	11.38	14.30	12.03	13.79	12.23	9.38
Kamu Emeklilik Fonları	5.32	6.07	6.06	6.69	7.92	8.92	8.68	7.62
Yatırım Fonları	3.68	3.66	3.24	5.79	8.54	13.04	17.95	16.42
Devlet Destekli Kuruluşlar ile Mortgage Havuzları	1.86	3.55	6.86	8.07	11.08	11.79	12.52	13.59
Diğer Kredi Kuruluşları ²	4.58	4.89	4.73	4.24	4.41	3.37	3.29	3.12
Brokerlar ve Dealerler	1.05	1.12	1.01	1.82	1.94	2.71	3.43	4.37
Diğerleri	0.03	0.37	0.43	2.13	4.05	5.21	7.84	9.63

^A 2005 yılı hariç, bütün veriler yıl sonu rakamlarıdır; 2005 ikinci çeyrektir.

¹ Ticari bankaları, tasarruf kuruluşlarını ve kredi birliklerini içerir.

² Finans şirketleri ile mortgage şirketlerini içerir.

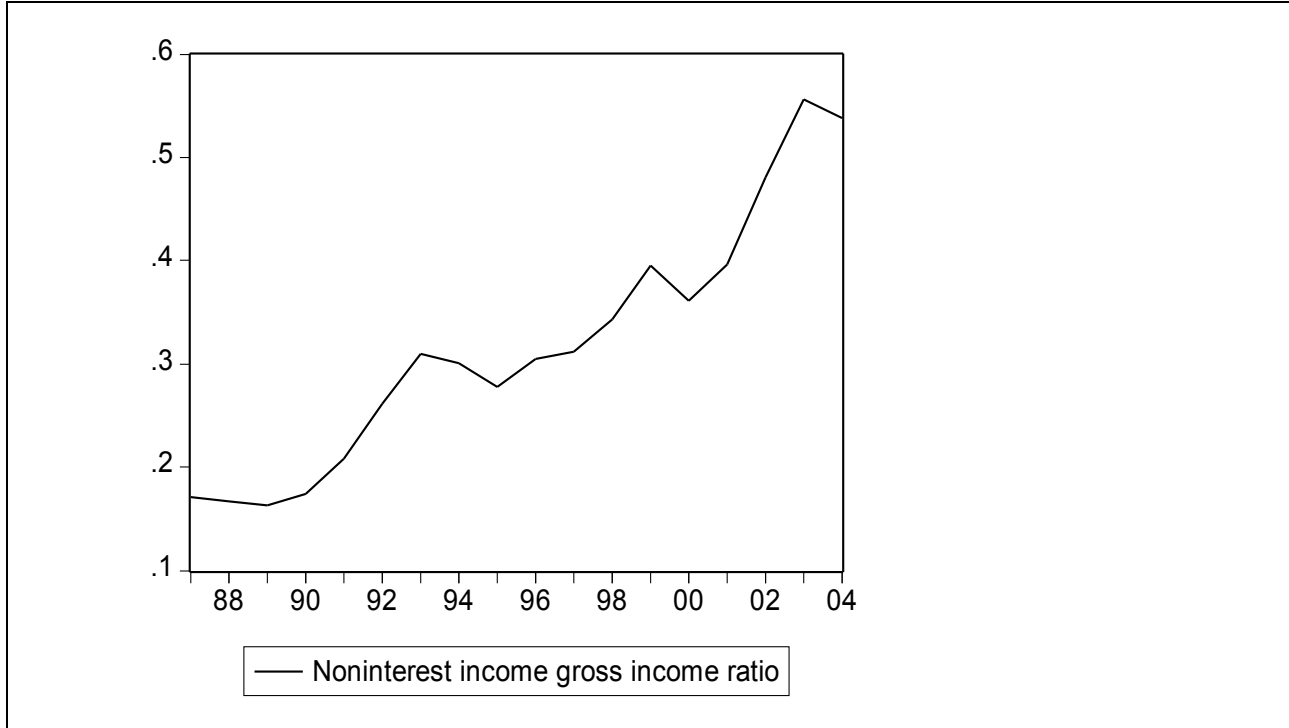
Kaynak: U.S. Federal Reserve Flow of Funds Accounts, L.109 ila L.131 tablolarından hesaplanmıştır.

Sözkonusu rekabet arasında sıkışıp kalan bankalar ise 1980’lerden itibaren üzerlerindeki kontrolün kaldırılmasını talep etmişler ve zaman içinde de istediklerini almışlardır. Öncelikle – rekabet edebilme adına- faiz oranları üzerindeki kontroller kaldırılmış, ardından da zorunlu rezerv

tutma yükümlülükleri de kalkmıştır. 1999 yılında ise 1933'ten beri yürürlükte olan bankacılık kanunu kalkarak bankacılık ile yatırım bankacılığı, sigortacılık ve diğer finansal aracılık kurumları arasındaki sınırlar kalkmış ve ABD finansal sistemi bir kez daha 1929 yılında –serbest- koşullara sahip neredeyse olabilmiştir. Bu sayede tek bir banka, bir özel şirkete aynı anda hem banka kredi kredisi verip hem bonolarını piyasaya sürüp hem de sigorta hizmetleri yapabilir.⁸

Ancak bankacılık işlemleri üzerindeki kontrollerin kalkması bankaların rekabet gücünü yeniden artırmalarına yetmemiş ve bankaları yeni arayışlar içine itmiştir. Bu arayışın temel nedeni diğer finansal aracı kuruluşların gerek tasarrufları toplamakta gerekse de kredi sağlamakta bankacılık sektörü için güçlü rakipler haline gelmiş olmalarıdır. Bu dönemde mevduat toplayarak ekonomiye kredi sağlamak biçiminde özetlenebilecek olan “geleneksel bankacılık” anlayışı ortadan kalkmış bankalar finansal inovasyon (yenilik) ve deregülasyon (yeniden serbestleşme) sayesinde merkez bankasının kontrolünden çıkmaya başlamıştır.⁹ Öncelikle bankalar, verdikleri kredilerin geri dönmelerini beklemeden alacaklarını –yatırım bankaları aracılığıyla- bonolara dönüştürerek finansal piyasalarda satmaya başlamış ve kredi hacmini inanılmaz ölçüde artırmışlardır. Otomobil kredileri, kredi kartları alacakları ve en önemlisi de ev kredileri (mortgage) alanlarındaki kredi patlamasının nedeni bu değişimdir.

Bir diğer önemli değişim de bankaların özel şirketlere kredi vermek yerine “kredi garantisi” satmayı tercih etmeleridir. Bu durum gerek şirketler gerekse de bankalar açısından oldukça karlı ve hesaplıdır. Finansman ihtiyacı içindeki bir şirket için borç senetleri üzerinden doğrudan borçlanmanın faiz maliyeti banka kredisine göre oldukça düşüktür, ancak rüştünü ispatlayamamış şirketlerin ise borç senedi çıkarıp bunlara alıcı bulması zordur. Bu noktada devreye giren bir banka bu tür şirketlere kredi garantisi vererek çıkan borç tahvillerinin ödenmesine kefil olduğunu belgeler ve bu sayede de sözkonusu şirket istediği borç tahvillerini piyasada kolaylıkla satabilir. Banka açısından bu durumun faydası ise bilançosunda görünmeyen bu işlem sayesinde gelir elde edebilmesidir.¹⁰ Bankaların bu türden “geleneksel olmayan” işlemlerden elde ettiği gelirler, Grafik 1’de görüldüğü gibi diğer gelirlerini geçmiş bulunmaktadır. Sözkonusu grafik bankacılığın bilançolarda görünmeyen kısmının görülen kısmından büyük olduğuna işaret etmektedir.

Kaynak: Federal Reserve Bulletin, 1996 ila 2004 yıllıkları veri eklerinden hesaplanmıştır.

Grafik 1: Ticari Bankaların Faiz-dışı Gelirlerinin Brüt Gelirlere Oranı, %

Finansal piyasalar içindeki rekabet, enflasyon ve anti-enflasyon politikaları sonucunda ortaya çıkan kar düşüşü ticari bankaların dönüşmesine yol açmıştır. Ancak bu dönüşüm ticari bankalar ile sınırlı kalmamış, finansal kesimin tamamında yaşanmıştır. II. Savaşı sonrası döneme damgasını vuran, bankacılık sistemi merkezli finansal yapı yerini sermaye piyasaları merkezli bir yapıya bırakmıştır. Bu yeni yapı gerek merkez bankasının gerekse de hükümetlerin kontrolü dışında menkul kıymetlerin alım-satımına dayalı ve müdahalelere kapalı bir yapıdır; yani otuz yıllık liberalizme yönelişin doğal bir sonucudur. Bilanço-dışı işlemler, finansal türevler ve menkul kıymetler bu yeni yapının boyutunun ve hacminin sınırlarını muğlaklaştırmış ve farklı finansal kurumları, piyasaları ve ülkeleri birbirine sıkı sıkıya bağlamıştır.

Geçmişte olduğu gibi bir merkez bankasının bankalar üzerinden ekonominin geri kalan yönlerini etkileme gücü de bu süreç içinde azalmış ve merkez bankaları da sermaye piyasalarının çalkantıları karşısında etkisiz hale gelmeye başlamıştır. Bu değişimin sonuçları ise aşağıda incelenecektir.

II.2. Küresel Dengesizlikler

ABD özelindeki birtakım kurumsal değişiklikler gibi görünen bu dönüşüm aslında dünya ekonomisini etkiler bir hal almıştır. Söz konusu dönüşüm tüm dünyada etkili olmuş ancak bu dönüşümün merkezi de ABD ve çevresindeki finans merkezleri olmuştur. Burada altının özellikle çizilmesi gereken nokta artan enflasyonun reel faiz ve finansal karları azaltması bu değişimin yolunu açmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerinin (GOÜ) bu sisteme eklemlenişi 1980'lerin başında ortaya çıkan borç krizleri ile olmuştur. 1970'ler boyunca artan petrol fiyatları nedeniyle dolar gelirlerinde müthiş artışlar yaşayan petrol ihraç eden ülkeler bu gelirlerini Batı ülkelerindeki özel bankalarda değerlendirmiş, böylesine muazzam fonlara sahip olan bankalar ise GOÜ'leri krediye boğmuştur. Bu kolay kredi genişlemesinin sonucunda GOÜ borçlarının gayrisafi yurtiçi hasıla oranı 1970'lerin başında yüzde 7 iken 1982'de yüzde 22'ye dek yükselmiştir (Vasudevan, 2008: 41). Ancak 1980'lerin başında ABD merkez bankasının (The Federal Reserve) enflasyonla mücadele kapsamında faiz oranlarını yükseltmesiyle söz konusu kredilerin borç servisleri karşılanamaz hale gelip bu ülkeler bir biri ardına iflas etmek durumunda kalmıştır (Teunissen 2007: 11).

Bu krizlerin –aslında- temel nedeni ABD dolarının sahip olduğu hegemonik yapıdır. Uluslararası ticaretin ve de petrol satışlarının sadece ve sadece dolar üzerinden yürütülmesi sonucu bu gelirler, yani petrodollarlar, ABD bankalarında toplanmış ve özel bankalar üzerinden de GOÜ'lere akmıştır. Diğer taraftan ABD merkez bankasının aldığı bir para politikası kararı bütün GOÜ'leri etkileyebilmiştir.

İşte bu borç krizinden sonra Uluslararası Para Fonu (UPF) ve Dünya Bankası (DB) gibi kuruluşlar GOÜ'lerin ekonomi politikalarında söz sahibi olabilmıştır. Bunun nedeni ise borç krizi içinde bulunan ülkelerin artan faiz maliyetini karşılayabilmek için yeni borç arayışına girmeleri ve bu borçları bulabilmenin tek yolunun da bu kuruluşların onayını ve kredileri almak olmasıdır. Washington Uyumunun da bu dönemde ortaya çıkması ile birlikte neo-liberalizm olarak da adlandırılan yeni liberalleşme süreci başlamış ve kalkınmacı iktisat anlayışı ile politikalarının sonu gelmiştir.¹¹ 1980 sonrası süreç bir anlamda kalkınmacı ve korumacı politikaların birer birer kaldırılarak kayıtsız şartsız piyasacılığın önünün açılmasına yol açmıştır. 1980'lerin sonuna gelindiğinde toplam 187 ülke Dünya Bankası ile “yapısal uyum anlaşması” imzalamış ve bu anlaşmaların birçoğu da UPF ile stand-by anlaşmaları ile desteklenmiştir (Bello, 1994: 17).

Söz konusu süreç 1980'lerde başlamış olsa da 1990'lara dek tamamlanmış değildir. 1990'larda gelişmekte olan Asya ülkelerinin de ABD Hazinesi'nin baskılarıyla liberalizasyon kararı almasıyla liberalizasyon süreci gelişmekte olan ülkelerde büyük ölçüde tamamlanmıştır.¹² Ancak söz konusu Asya ülkelerinin diğer ülkelerden farkı gerek cari dengelerinde gerekse de kamu dengelerinde fazla veren ülkeler olmalarıdır. Bu ülkeler bu “başarılarına” rağmen liberalizasyona –kelimenin tam anlamıyla- zorlanmış ve 1990'ların sonunda Asya Krizi ile süreci tamamlamıştır.¹³

Gerek 1980'lerdeki borç krizi gerekse de 1990'larda Tekila, Asya ve Rusya krizleri göstermiştir ki GOÜ'lerde başgösteren her kriz sonrası sermaye, asıl çekim merkezi olan ABD

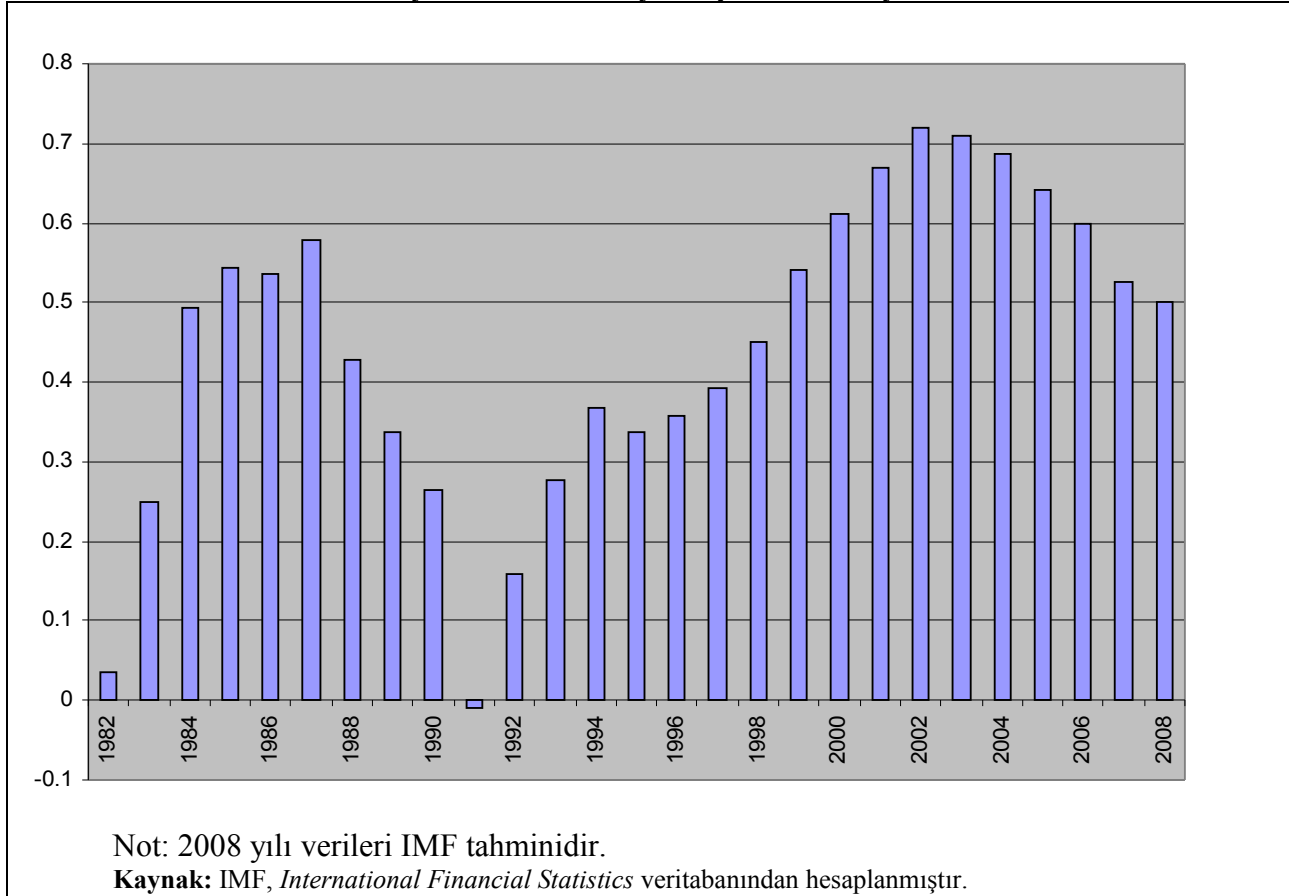
dolarına ve ekonomisine geri dönmektedir. Dolayısıyla GOÜ'ler liberalizasyon süreci sonrasında ihtiyaç duydukları yabancı sermayeyi ülkelerine çekebilmek için ABD merkezli finans merkezleriyle rekabete girmek ve genellikle de bu rekabeti kaybetmek durumunda kalmaktadır.

Küresel finansal yapının önemli bir özelliği de ABD cari açıkları olmuştur. 1990'larda itibaren artan ABD cari açıkları ve bu açıkların özellikle de gelişen ülkeler tarafından finansmanı bugünkü uluslararası finans hareketlerini ve genel anlamda da ulusal ekonomileri etkiler bir hal almıştır. ABD ekonomisi her yıl artan cari açığını –diğer bütün ekonomilerin aksine- kolaylıkla finanse edebilen bir yapıdır ve bunun temel nedeni ise ABD dolarının Bretton Woods sisteminin çöküşünden itibaren rezerv para olmasıdır. Bu cari dengenin “fazla” kısmında bulunan diğer ülkeler ABD'ye sattıkları mallardan elde ettikleri gelirleri yine ABD ekonomisinde veya ABD doları tabanlı finansal araçlarda değerlendirmektedir. Sonuçta cari kalemlerde ABD dışına çıkan para sermaye kalemlerinde yine ülkeye gerisin geri dönebilmektedir. Bu akımın boyutu içinse Grafik 2'ye bakmak yeterli olacaktır.

Özellikle de 1997 Asya Krizi'nden sonra bu süreç hız kazanmış ve ABD sermaye piyasaları korunaklı bir liman olarak görünmüştür. Gerek ABD Hazine Sekreterliği gerekse de merkez bankası (The Federal Reserve) bu süreci uyguladıkları politikalar ile desteklemişlerdir.

1970'lerde başlayıp 1990'larda tamamlanan finansal liberalleşme süreci sayesinde ABD ekonomisi, doların da rezerv para olması nedeniyle, her sene artan cari açıklarını sürdürebilmenin şartlarına sahiptir. Cari dengesinde fazla veren ülkelerin elde ettikleri dolar gelirlerini büyük ölçüde ABD ekonomisine borç, hisse senedi alımı, rezerv ya da doğrudan yabancı sermaye yatırımı olarak geri yollaması sebebiyle bu sistem kolaylıkla sürdürülebilmektedir.

Grafik 2: 'ABD Sermaye İthalatı' 'Dünya Toplam Sermaye İthalatı'na Oranı

Bu durum GOÜ için büyük bir maliyet de getirmiştir. Liberalizasyon sonrasında istikrar adına daha yüksek seviyede dolar rezervi tutan ülkeler aslında yüksek faizlerle borçlanabildikleri parayı dünyadaki en düşük faiz oranı ile ABD Hazinesi'ne borç olarak vermektedirler. Sözkonusu

rezervler için GOÜ'ler GSYİH'larının neredeyse üçte birini göz ardı etmeye başlamışlardır (Rodrik, 2006: 15).

Bu anlamda neredeyse uluslararası bir işbirliği de doğmuştur. Gelişmekte olan ülkeler ABD piyasalarına girebilmek için ABD'nin öncülülüğünü yaptığı ekonomik liberalizme yönelmekte, düşük maliyetler –özellikle de ücretler- sayesinde mallarını ABD'ye satmakta karşılığında elde ettikleri gelirler ile de yine ABD ekonomisini finanse etmektedirler. Gelişmekte olan ülkelerin döviz gelirlerinin ve rezervlerinin ABD sermaye piyasalarına akması sözkonusu sarmalın sürdürülebilmesine sağlamaktadır. 1970'lerde başlayan liberalleşme süreci ise bankacılık sektörünün finansal kesim içindeki ağırlığını azaltarak sermaye piyasaları için gerekli değişimi sağlamıştır.

Ancak buradan uluslararası finans ilişkilerinin tek taraflı olduğu gibi bir sonuç çıkmamalıdır. ABD ekonomisi, tıpkı ondokuzuncu yüzyıl sonlarındaki İngiltere ekonomisi gibi, finansal bir *entrepot* haline gelmiştir. Yani uluslararası finansal işlemler ABD ekonomisi ve doları üzerinden yürümektedir. Örneğin, bugün dünyadaki bütün döviz işlemlerinin yüzde 86'sı ABD doları ile yapılırken, doların en yakın rakibi Euro'nun payı yüzde 37'de kalmaktadır (Vasudevan, 2008: 36). Ancak finansal liberalizasyon sonucunda dolarda meydana gelebilecek değişiklikler, örneğin faiz artışları ya da doların değerindeki değişimler, yabancı sermaye giriş-çıkışına maruz kalan ülkeleri de etkilemektedir.

Bir taraftan cari işlemlerinden fazla veren ülkeler fazlalarını dolar üzerinden ABD piyasalarına yönelmekte, cari açık veren ülkeler de borç ve yabancı sermaye için dolar üzerinde biriken fonları ülkelere çekmenin yollarını aramaktadırlar. Ancak ABD üzerinden GOÜ'lere akan sermayenin hızla yön değiştirebilmesi bu ülkelerde büyük makroekonomik sorunlara da neden olmaktadır. 1980'lerde dolar faizlerinin artması, 1990'ların ikinci yarısında da doların değerlenmesi dolara bağımlı ülkelerde derin krizlere neden olabilmektedir. Örneğin, 1990'ların ikinci yarısında Asya ülkelerinde finansal liberalizasyon sonrasında hızlı bir sermaye girişi olmuş, hisse senetleri ve emlak fiyatları astronomik oranlarda artmış, ancak sermayenin hızla geri çıkması ile bu alanlarda oluşan fiyat gerilemesi 1997 yılında Asya Krizi'ne yol açmıştır. Kriz döneminde gerek hisse senedi gerekse de emlak fiyatları yine aynı hızla düşerken iflaslarla birlikte “yangın satışları” da başlamıştır. Yine 2000 yılından itibaren ABD'de finansal getirilerin düşük olması sonucunda finansal sermaye –özellikle de hedge fonlar üzerinde- GOÜ'lere akmış ve bu ülkelerde büyük bir kredi patlamasına yol açmıştır. Yeni bir yangın satışı için ortam oluşmaya da başlamıştır.

Sıklıkla işaret edildiği gibi (Teunissen 2007) bu yeni bir süreç değildir ve tek bir paranın hegemon güç olduğu dönemlerde farklı biçimlerde gerçekleşmiştir. Ancak daha önceki dönemlerden şimdiki dönemi ayıran tek fark, altın rezerv ya da Bretton Woods sisteminde olduğu gibi hegemon paranın her hangi bir meta ile bağıntılı olmamasıdır. Bu durum ise ABD ekonomisinin hiç bir kısıt olmadan, dünyanın risk iştahı uyarınca, açık verip borçlanabilmesine olanak vermektedir.¹⁴ ABD açıkları dolayısıyla da borçları, ABD bakış açısına göre bir “sözden” başka birşey değildir. Diğer ülkeler ise bu parayı “çalışarak kazanmak” durumundadır. ABD ise bu “söz”ü daima bir başka “söz” ile değiştirebilir.

Sonuç olarak, finansal liberalizasyon ya da serbest piyasalaşma soyut bir kavramdan çok ABD dolar hegemonyası haline gelmiştir. Bu nedenle ABD finans piyasalarında olan bir değişiklik tüm dünyayı etkiler bir hal almıştır. Ancak daha önceki dönemlerin aksine rezerv paranın her hangi bir meta ile bağının olmaması sonucu bu liberalizasyon bütün bağların da kopmuş durumdadır. Bir önceki kısımda de yer verildiği gibi ABD dolar ekonomisinin finansal araç yaratmada hiçbir kısıtı kalmamıştır. Bankalar başta olmak üzere, yatırım fonları, hedge fonlar gibi finansal araçlar yeni finansal araçlar yaratarak bütün düzenlemelerin ve müdahalelerin dışına çıkmış ve bu süreç de yasal değişikliklerle desteklenmiştir. Diğer taraftan 1980 ve 1990'larda iki ayrı dalga halinde GOÜ'ler de bu sürece eklenmiş ve küresel dolar ekonomisine dahil olmuşlardır. 1980'lerden itibaren ise liberalizasyon süreci –finansal ilişkiler- üzerinden tüm dünyada hakim olabilmıştır. Ancak liberalizasyon süreci yine merkezi olan ABD'den başlayarak yeniden sallanmaya da başlamıştır ve bu anlamda kontrolsüz piyasanın kaderi 1920'lerde ve 1980'lerde olduğu gibi bir kez daha ABD'dedir.

II.3. Kredi Genişlemesi ve Menkul Kıymet Fiyat Artışları

Finansal liberalizasyonun etkisi tüm dünyada benzer biçimlerde kendini göstermektedir. 1990'larda Asya ülkelerinde yaşanan gelişmelerin bir benzeri bugün ABD ekonomisinde yaşanmaktadır. Liberalizasyon sonrası hızlı sermaye girişleri olmakta ve menkul kıymet fiyatları yükselmektedir. Bu sürecin sürdürülemezliği anlaşılıp sermaye çıkışları olmasıyla da menkul kıymetlerde gerileme, borçların ödenememesi ve iflaslar ile finansal erime başlamaktadır. GOÜ'lerde bu süreç sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile başlamıştır, ABD'de ise finansal liberalizasyon ve inovasyon sonucu yeni yatırım araçlarının ortaya çıkması, daha doğrusu icat edilmesi ile başlamış; bir taraftan da doların rezerv para olması sonucunda küresel cari fazlanın ABD ekonomisine akmasıyla hızlanmıştır.

Bu süreç temel olarak şöyle işlemektedir; ekonomide her hangi bir yenilik sonrası bir alan diğerlerinden daha karlı olarak ortaya çıkar. Bu sanayi devriminin başında demiryolları, yirminci yüzyıl başlarında telgraf, 1990'larda internet teknolojisi veya 2000'lerde ev kredilerine bağlı yatırım araçları olabilir. Temel neden "yeni" bir şeyin ortaya karlı olarak çıkmasıdır. Sözkonusu yenilik ise daima yeni kar alanları bulma arayışının sonucunda olur. Yeni olanın ortaya çıkmasıyla bu alana büyük paralar akıtılmakta ve büyük karlar da elde edilebilmektedir. Ancak karların daha da artacağı düşüncesi bir noktadan sonra spekülatif bir çılgınlığa ulaşır ve gerçekleşmesi mümkün olmayan yatırımlara da kaynak aktarılmaya başlanır. Bu alanlara kredi verilmesiyle de süreç daha da hızlanır. Diğer taraftan kaynak aktarımı ve kredi genişlemesi sözkonusu yatırımlara olan talebi artıracığından bu yatırımların borsada fiyatları yükselecek ve yeni yatırımları da teşvik edecektir. Ancak sözkonusu yatırımların bir kısmı gerçekleşmemeye başlayınca bu sefer de hızla eldeki yatırımlar çıkarılmaya, varsa hisse senetleri satılmaya başlanır. Bu durumda yatırımların piyasa değerini düşürerek toplu iflaslara yol açar. Tek bir sektörde başlayan iflaslar alınan kredilerin ödenememesi ile diğer sektörlere de sıçramaya ve onları da iflasa sürükler. Piyasa bu biçimde kendi kendisini eritmeyi başarabilir ve bir borç deflasyonu ile sonlanır.

Bu süreci Minsky (1976) "finansal istikrarsızlık tezi" olarak incelemiştir. Minsky'nin çalışması Fisher'in (1933) borç deflasyonuna ve kısmen de Keynes'in (1936) Genel Teori çalışmalarına dayanmaktadır. Bütün bu çalışmaların temel noktası ise piyasanın kendi işleyişinin istikrarsızlığa yol açtığı düşüncesidir. Diğer taraftan büyüme ve çöküş dönemlerinde kredi genişlemesi temel bir rol oynar. Profesyonel spekülörlerin veya "kurumsal yatırımcıların" kredi ile borçlanarak spekülasyon yapabilmeleri menkul kıymet fiyatlarının hızlı artışına neden olmaktadır. 19 yüzyıldan itibaren finansal krizleri inceleyen Kindleberger'e göre ise kredi spekülatif çılgınlıkların yakıtıdır (Kindleberger ve Alibar, 2005).

ABD örneğine dönecek olursak 1990'lar boyunca ABD ekonomisine damgasını vuran hisse senedi fiyatları artışının arkasında bu ilişkiler yatmaktadır. Kurumsal yatırımcıların "başkalarının parasıyla" yatırım yapabilmeleri, özellikle de hedge fonları'nın borçlanarak spekülatif faaliyetlerde bulunabilmeleri 1990'ların ikinci yarısındaki borsa balonunda önemli rol oynamıştır.

Kredinin oynadığı bir diğer temel rol de şirketlerin kendilerinin de kolaylıkla borçlanabilmesi olmuştur. Bu borçlar ile şirketler kendi hisse senetlerini piyasadan satın alarak hisse fiyatlarını yükseltebilmişlerdir. Bu şirketler gerek borç tahvillerini gerekse de hisse senetlerini kolaylıkla satabilmekte çünkü yatırım fonları, emeklilik fonları ve yabancı yatırımcılar gibi alıcılar bu tahvilleri beklemektedirler. Tablo 1'de görüldüğü gibi bankaların yerini kurumsal yatırımcılar denilen yatırım ve emeklilik fonları ile bunların tahviller üzerinden yürüttükleri ilişkiler almıştır. Şirketler hisse senedi değerlerini bir kez artırmayı başardıklarında şirketin değerini de artırmış olduklarından daha fazla krediyi bünyelerine çekebilmekte ve yeni borçlar ile elde ettikleri fonları da yine kendi hisse senetlerini satın almakta kullanmaktadır (Taylor ve Rada, 2003: 3). Bu durum ise hisse senedi fiyatlarını artırmaktadır (Toporowski, 1999; D'Arista, 2002).

Teknoloji alanında faaliyet gösteren firmaların borsa değerlerinin 2000'de çökmesi sonucunda bu süreç sektöre uğramışsa da başka bir finansal alanda kredi genişlemesi devam etmiştir. Bu defa da Minsky Anı (Minsky Moment) diyebileceğimiz bir biçimde ev kredilerinin karlı olduğu fark edilmiş ve kredi genişlemesinin heyecanı içinde normalde kredi alamayacak durumda olan kişilere de (yani eşik altı krediler) ev kredileri verilmiştir. Bu insanları ev kredilerine

çekebilmek için özel kredi türleri tasarlanmış, ilk yıllarda çok düşük faiz oranları ile başlayıp zaman içinde artacak faiz oranlarına sahip olan krediler icat edilmiştir. Bir kez krediler verildikten sonra sözkonusu kredi alacakları yatırım şirketleri tarafından borç tahvillerine dönüştürülerek piyasalarda satışa sunulmuştur. Ancak eşik altı yani yüksek riskli bu alacakların satılabilmesi için de sözkonusu tahviller sigorta şirketleri tarafından sigortalanmış (yani kefil olunmuş) ve piyasaya sürülmüştür. Sonuçta herkes mutludur. Düşük gelirli insanlar ev sahibi olmuş, bankalar yirmi ya da otuz yıl içinde alabilecekleri karı hemen almış ve oldukça yüksek riskli bir varlığı bilançolarından çıkarmıştır. Diğer taraftan yatırım bankaları halka arz işlemleri sayesinde gelir elde etmiş ve sigorta şirketleri de verdikleri garanti için prim almışlardır. Hızla artan bu kredi genişlemesi de ev fiyatlarını artıracığından yeni genişlemelerinin de önü açılmıştır.

Ancak zaman içinde –kredi anlaşmaları uyarınca- faiz oranları ve ödemeleri artınca sözkonusu krediler ödenmemeye tahviller batmaya ve ev fiyatları da sönmeye başlar. Minsky'nin bahsettiği çöküş ve gerileme de bu biçimde başlamış olur. Sonuç olarak Minsky'nin “istikrar istikrarsızlaştırır” sözünü haklı çıkarırcasına işlerin, yani kredi genişlemesinin, iyi gitmesi çöküşü de beraberinde getirmiştir (Wray, 2008).

Bugün yaşanan sorunların en önemli sebebi ise krediyi veren bankanın sözkonusu krediyi satarak bilançosundan çıkarabilmiş olmasıdır. Bu nedenle bankalar kime kredi verdikleri konusunda dikkatli davranmak zorunda değildir. Sözkonusu krediler menkul kıymetlere dönüştürülerek satıldıktan sonra risk bankalardan çıkıp alıcıya gider.

Bu sistemin önemli bir bileşeni de yatırım bankaları ve sigorta şirketleridir. Sözkonusu borç tahvilleri yatırım bankaları tarafında piyasaya arz edilmekte ve bir kısmı da sigorta şirketleri tarafından sigortalanmaktadır. 1990'lara dek birbirinden kesin hatlarla ayrılan bu kurumların birleşmelerine 1990'larda göz yumulmuş ve 1999'da gerekli yasal değişiklikler de yapılmıştır. Bankalar-yatırım bankaları-finansal piyasalar arasındaki sözkonusu ilişki liberalizasyon sürecinin doğrudan bir sonucudur.

Bu türden finansal ilişkiler ekonomik genişleme dönemlerinde oldukça karlı olarak görülse de muazzam bir risk taşır. Bu risk ise günümüzde ABD üzerinden bütün dünyayı çalkalayan “eşik altı ev kredileri” ile gerçekleşmeye başlamıştır. Sözkonusu kredilerin geri dönmemeye başlamasıyla bu kredilere bağlı bonoları ellerinde tutan finans kuruluşları ve bonolara kefil olan sigorta kuruluşları birbiri ardına zarar açıklamaya ve bir kısmı da batmaya başlamıştır. Ancak bankaların, sigorta şirketlerinin, yatırım bankalarının, emeklilik ve yatırım fonlarının bu finansal araçlar üzerinden birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olması nedeniyle ev kredileri piyasasında başlayan bir yangının sektörün diğer kuruluşlarına ve hatta ekonominin geri kalanına sıçrama olasılığı da bulunmaktadır. Hanehalkı sektörünün en önemli mali varlığının sahip oldukları evleri olduğu düşünüldüğünde ev fiyatlarındaki bir gerilemenin hanehalkı sektörünün harcama kalemlerini de düşüreceğini söylemek kehanet olmaz.¹⁵

Bu zararların ve risklerin gerçekleşmesi ile bu “finansal erime”nin diğer ülkelere de sıçrama olasılığı da mevcuttur. Sözkonusu kredi tabanlı bonoların –özellikle de cari fazla veren- gelişmekte olan ülkelerin ellerinde bulunduğu düşünülürse ABD'de başlayacak finansal bir erimenin tüm dünyaya yayılacağı kesindir. Diğer taraftan ABD ekonomisinin cari açıklarını finanse etmekte zorlanmaya başlamasıyla bütün sistem yeniden yapılanma ihtiyacına da girebilir.

ABD'de bugün yaşananlar hem daha önceki krizlere benzemekte hem de farklılık içermektedir. Finansal liberalizasyon yeni bir kar olanağı yaratmış, bu olanak kredi akışı ile gereğinden fazla finanse edilmiş ve beraberinde çöküşü getirmiştir. Ancak iki temel nedenden dolayı diğer ülkelerdeki örneklerinden ve geçmiştekilerden farklıdır: 1) Her hangi bir GOÜ'de değil uluslararası finansal sistemin merkezinde yer almıştır, 2) bu krizi durduracak kurumsal yapı son yirmi yılda liberalizasyon adına yok edilmiştir. Bu nedenlerden dolayı 1929 Büyük Çöküşü'nden beri en büyük finansal krizin kapıda olduğu dillendirilmektedir, ancak serbest piyasa bu sorunu kendi başına çözebilmekten de oldukça uzaktır.

Liberalizmin 1990'lardaki yansımasının yani finansal deregülasyon ve inovasyonun geldiği son nokta yine 1929 benzeri bir çöküş ve bunalım korkusudur. 1933'te yerleştirilen kontroller 1990'larda ortadan kalkmış ve on yıl içinde de yeniden devlet müdahalesinin ve kontrolünün önünü

açmıştır. Merkez bankasının bu alandaki kontrolü geleneksel bankacılığın zayıflaması nedeniyle yerini doğrudan finansmana bırakmış ancak bu dönüşüm de eski korkuların su yüzüne çıkmasına yol açmıştır. Ancak bugün yaşanan değişimin 1990'lerden farkı krizin merkezde yani dolar ekonomisinin kalbinde olmasıdır. Bu nedenle müdahalenin de yolu açılmıştır.

1970'lerde bankaların ağırlıkta olduğu ve merkez bankası tarafından sıkı sıkıya denetlenen sistem otuz yıl içinde finansal araçlar ve sermaye piyasalarının ağırlıkta olduğu bir yapıya dönüşmüştür. Bu dönüşüm hem ABD hem de GOÜ'lerde neredeyse eşzamanlı olarak yer almıştır. Bu yeni yapıda bütün alacaklar ve yükümlülükler menkul kıymetlere dönüştürülerek alınıp satılabilen finansal araçlara dönüştürülmüştür. 1995'ten sonra hızla artan cari açık ve bu açığı finanse eden yabancı sermaye bu süreci güçlendirmiştir. Ancak sözkonusu liberal deneyim ve finansallaşma kendi varoluş temellerini sarsan bir hale dönüşmüştür. Piyasaya müdahalenin önü açılmıştır.

ABD merkez bankası piyasaya yeni müdahale araçları geliştirmekte, banka kurtarma operasyonları yapmakta ve Hazine Sekreterliği ise zor durumda olan mortgage devlerini kurtarmanın yollarını aramaktadır. Sözkonusu müdahalelerin başarılı olup olmayacağı tartışma konusudur. Ancak bu müdahaleler otuz yıllık liberalizasyonun da sonuna geldiğini göstermektedir. Örneğin, iflas eden dev finans kuruluşu Bear Stearns'in kurtarılması üzerine Financial Times gazetesinden Martin Wolf, "14 Mart 2008 Cuma'yı hatırlayın: küresel serbest piyasa kapitalizminin öldüğü gündür" diye yazmıştır. Yine aynı yazıda Deutsche Bank CEO'su Joseph Ackermann'ın "piyasaların kendini iyileştirici gücüne artık inanmıyorum" sözlerine yer verecektir.¹⁶

Ancak bu durum Schumpeter'in korkularının aksine kapitalizmin yıkılıp sosyalizme yöneliş anlamına da gelmez. Müdahale dönemlerinde dahi "kar arayışı" nedeniyle piyasalar varolan kontrolleri by-pass etmenin yollarını arayacak ve sıklıkça da bulacaktır (Minsky, 1957). Kriz dönemlerinde konulan kurallar ve piyasaya duyulan şüphe zaman içinde yok olacak ve liberalizasyonun önü açılacaktır. Bu dönüşümü en hızlı yaşayan sektör ise daima finansal piyasalar olacaktır. Ancak yeni bir kriz ile liberalizasyon yeniden sorgulanacak ve devlet müdahalesinin önü açılacaktır. Bu ise, tarihsel deneyimden öğrendiğimize göre kapitalizmin çelişkilerinin ortadan kaldırılması bir yana, onların daha da derinleşmesinden başka bir sonuç vermeyecektir. Ancak bu dönüşümün toplumsal boyutu dikkate alınmadan, sermayenin gerçek boyunduruğu ortaya konamaz.

III. Sermayenin Gerçek Boyunduruğu: Toplumsal Dönüşüm ve "Postmodern" Uğrak

Polanyi'nin Marx ile birlikte vurguladığı kapitalizmin insanı "insanlıktan çıkararak" yönü, aynı zamanda sistemin dayandığı toplumsal ve kurumsal yapının istikrarsızlığının da anahtarı konumundadır. Sermayenin etki alanını genişleterek boyunduruğunu daha da sıkması, gerçekte bir bütün olarak toplum için bir tehdit oluşturduğundan, insanların toplumsal dokuyu piyasanın yıkıcı etkilerine karşı korumaya çalışması, bunun için de piyasanın genişlemesine direnmeleri son derece doğaldır. Polanyi'nin, piyasa ilişkilerinin yaşamın her alanına yayılmasının yol açtığı toplumsal "çözülme"ye karşı hayali metalar üzerinde yoğunlaşan bir korumacı karşı devinim biçiminde formüle ettiği "ikili devinim", kapitalist toplumu özünde istikrarsız kılmaktadır (Polanyi, 1944: 132-33). Bunun nedeni, korumacı karşı devinimin giderek kendi kendini düzenleyen piyasanın işleyişini bozması ve bunun da, özellikle toplumsal sınıflar arasında, politik gerilimler yaratması ve bu gerilimlerin yine piyasanın işleyişini bozmasıdır. Korumacı devinim, kendi kendini düzenleyen piyasanın işleyişine dolaysız ve ister istemez politik bir müdahale olduğundan, sistemin üzerine kurulduğu ekonomik ve politik alanlar arasındaki kurumsal ayrımın sürdürülmesini giderek zorlaştırmaktadır. Bu zorluk, toplumda varolan gerilimleri daha da artırdığından sonuç, faşist deneyimin de gösterdiği gibi istikrarsızlık, hatta tüm bir uygarlığın değilse bile tüm bir toplumun "çöküşü"dür. Bunun nedeni, faşizmin, piyasa mekanizmasının işleyişi için ekonomik ve politik arasındaki ayrımın kaba güç yoluyla yeniden kurulmasına dayanan bir "çözüm" olmasıdır.

İkili devinim, birbirinden ayrı, ancak yine de birbiriyle ilişkili iki düzeyde ele alınmalıdır: sınıf düzeyi, çünkü toplumsal sınıflar, öncelikle de çalışan sınıflar, gerçekte korumacı karşı devinimi sırtlayan nedensel eyleyenler olarak görünmektedir ve kurumsal düzey, çünkü korumacı

karşı devinim tarihsel olarak piyasa sisteminin kurumsal yapısında gerilimler yaratmakta, bu gerilimler de çözümlü ya da hatta yıkıma götürmektedir (Polanyi, 1944: 134). Yine de, birbirine karşıt olarak işleyen iki devinimin de esas olarak sınıflar ve bu sınıfların temsil ettikleri ilkeler tarafından yönlendirildikleri ve sınıflar arasındaki temelde ekonomik nitelikte olan çatışmaların sistemi istikrarsız kıldığı bir gerçekse de, bu ikili devinimin yalnızca toplumsal sınıflar arasındaki çatışmayla sınırlı kalacağını düşünmek yanlıştır. Burada sözkonusu olan, ikili, daha doğrusu çevrimsel bir süreçtir. Kapitalist bir toplumda sınıfların kendileri ve bu sınıflar arasındaki çatışmalar ekonomik alanda ortaya çıksalar da, bu çatışmaların ister istemez toplumsal bir boyutu olacak, bu toplumsal etkenler de yine ekonomik alanı etkileyecek ve sonuçta bir kez daha ekonomik alanın işleyişindeki gerilimler toplumda varolan gerilimleri daha da arttıracaktır. Başka deyişle ikili devinim süreci, piyasa sisteminin temelindeki ekonomik ve politik alanlar arasındaki kurumsal ayrımı bozma eğiliminde olacaktır. Bunun da sonucu, toplumsal dokudaki çözülme ve bunun üzerine sözkonusu kurumsal ayrımı yeniden kurabilmek için piyasaya yönelik her türden toplumsal muhalefeti, 1930'lardaki faşizm dönemindeki gibi kaba güç de dahil olmak üzere, her yolu kullanarak ortadan kaldırmaya çalışmaktır.¹⁷

Bununla birlikte, bu eğilimin aslında II. Dünya Savaşı'ndan sonra başladığı, "refah" kapitalizminin özelliklerinde, hatta piyasa toplumunun başlangıcında aranması gerektiği akıldan tutulmalıdır.¹⁸ Bunun nedeni, sermayenin gerçek boyunduruğunun derinleşmesi ile birlikte, piyasanın yaşamın tüm alanlarına yayılmasının, giderek artan bir biçimde parçalanmış, yalıtılmış bireylerin ortaya çıkışına yol açmasıdır. Bu tür yabancılaşma ve yalıtılmışlık duygusunun ise, herşeyden önce birer toplumsal varlık olan insanları, bağlanmışlıklarını duyumsayabilecekleri "güvenli sığınaklar" aramaya yöneltmesi de neredeyse kaçınılmaz görünmektedir. Özellikle küreselleşme döneminde giderek artan bu parçalanmışlık, insanın yaşadığı köklerinden kopartılmışlık vs. duygular onları, kendi insanlıklarını, Gemeinschaft-benzeri "topluluklar" oluşturarak hem kendi kimliklerini (yeniden) tanımlama hem de bir "toplumsal" varlık olarak kendi bağlanmışlıklarını duyumsama olanaklarını yaratmaya çalışır görünmektedir.¹⁹ Azınlıklar ve hatta dinsel topluluklar üzerinde giderek artan vurgu, böylesine bir çabayı, "güvenli sığınaklar" bulma çabasını en azından kısmen yansıtıyor diye değerlendirilebilir. Böyle bir durumda, belki de insanların yalnızca bireyler değil, aynı zamanda toplumsal varlıklar da olduğu gerçeğinin doğal bir sonucu olarak, refah devletinin yerine yeni türden "kalpsiz dünyadaki kalpler" (Marx 1975: 244) ya da "güvenli sığınaklar" aranmasıydı. Özellikle piyasa içerisinde kendisini çaresiz hissedilen insanların kendi insanlıklarını, kimi etnik, dinsel ya da başka türden "cemaatler" oluşturarak duyumsamaya çalışmaları doğal görünmelidir. Böyle bir çaba, hem kişilerin kendi kimliklerini tanımlamalarında hem de bir "toplumsal" varlık olarak kendi bağlanmışlıklarını duyumsamalarını sağlamada ideal bir yol gibi görünüyor. Etnik ya da başka türden azınlıklar ya da dinsel cemaatlerin giderek daha fazla öne çıkarılıyor olması, böylesine bir çabayı, yani "güvenli sığınaklar" bulma çabasını en azından kısmen yansıtıyor diye görülebilir. Bunun da önemli bir sonucu, giderek artan "çokkültürlülük" ya da "çokkültürcülük" (ya da "tanınma [*recognition*] politikası") görüşlerinin daha fazla vurgulanıyor olmasıdır. Başka deyişle, küreselleşmenin toplumsal ve kültürel bir boyutu, yerleşmenin vurgulanmasının giderek daha fazla yapılmasıymış gibi görünüyor.

Yine de, bu türden cemaatlerin ikili bir işlevi olduğunu unutmamak gerekiyor. Bir yandan bunlar, insanların piyasa ilişkileri arasında aşınmaya uğradığını düşündükleri kimi "insani" ve ahlaki değerlerini (özellikle toplumsal varlıklar olarak) yeniden duyumsama ve ifade yollarını açarlarken öte yandan da belirli cemaatlerin, piyasaya giriş engelleri yaratabildikleri ölçüde, piyasa güçlerini artırabilmektedir de (insanın kendi "kardeşiyle" ekonomik ilişki içine girmesinden daha istenir ne olabilir?). Dolayısıyla bu cemaatlerin artık ekonomik boyutları da önem kazanmaya başlamıştır. ("İslami sermaye" gibi, "sermayenin milleti, dini, vs. olmaz" düşüncesini benimseyen "modernistlerin" kanını donduracak bir tanım, artık hiç kimseye tuhaf gelmiyor.) Bu eğilim bütün dünyada giderek daha da öne çıkıyor görünmektedir. Bu gözlem, ilk bakışta kimi Marksist (ya da daha çok Weberci) yaklaşımların benimsediği, kapitalist ilişkilerin geleneksel toplumsal yapıların çözülmesine yol açarak, "cemaat" tipi bir toplumsal organizasyondan "cemiyet" tipi bir organizasyona geçişe, "irrasyonel" bir yaşam biçiminden daha "rasyonel" ve "bürokratikleşmiş" bir

organizasyon biçiminin yerleşmesine neden olacağı savıyla çelişkili görünmektedir. Ancak bu durum gerçekte, kapitalizmin birbirinden çok farklı toplumsal artalanlarda da işleyebilecek esnekliğe sahip olduğunun bir göstergesidir. Artık değer yaratılması sözkonusu olduğunda, sermaye, geçmişten devraldığı “kapitalizm-öncesi” yapıları da kullanmaktan kaçınmamaktadır.²⁰ “Küresel” ekonomi içerisindeki “modernite” öncesi yapıların piyasa ilişkilerine eklenmesi, aslında sermayenin boyunduruk derecesinin daha önceki dönemlere kıyasla hiç olmadığı kadar arttığına da göstergesidir. Öyle ki artık, daha önceleri kapitalizmle eşleşmesi mümkün olmayan ilişkilerin de piyasanın yerleşmesi, genişlemesi ve derinleşmesini taşıyan araçlar haline gelmiş olması kimseyi şaşırtmamaktadır. Özellikle de bu tür ilişkilerin küresel kapitalizme eklenme biçiminin finans sisteminin işleyişi olduğu gözönüne alınırsa.

“Yerelliğe” ağırlık veren bu türden ilişkilerin küreselleşme eğilimiyle çatışma içinde olması gerekmez; çünkü küreselleşme giderek farklı türden (farklı bakış açılarına, geleneklere vs. sahip olan) insanları daha fazla biraraya getirmeye başlıyor. İktisadın temel kurallarından olduğu söylenen, “değişim (exchange) her iki tarafa da yarar (fayda, kar, vs.) sağlayan bir etkinliktir” deyişinin öngördüğü gibi, bu tür etkileşimler yeni kazanç fırsatları açmakta, hatta yerel sermaye odaklarının (ya da “sosyal ağların”) uluslararası, küresel kapitalizme eklenmesi sonucunu da vermektedir. Kendi kimliğimizi kaybetmediğimiz sürece biraz para kazanmanın kime ne zararı var? Üstelik piyasa sistemi de zaten, liberallerin sürekli ilan ettikleri gibi, farklılıklar temelinde yükselmiyor mu? Kısacası artık, “partikülarist” ideolojiler de neoliberal söylem içerisinde kendine yer bulmuş, onunla bir potada eritilmiş hale gelmiş durumda. Başka deyişle, yerellik artık küresel ekonomi içerisinde kendisine rahatlıkla yer bulabiliyor. Bununla birlikte, piyasanın yaşamın her alanına yayılması, bu tür topluluklara sığınmayı bir yanılsamaya dönüştürmektedir. Bunun nedeni, piyasanın etkinlik alanının giderek genişlemesi yüzünden, ikili devrimdeki birbiriyle çelişen eğilimleri birbirinden ayırmanın çok kolay olmamasıdır; hatta insanı niteleyen özellikler, söylem düzeyinde, “piyasa mantığı”nın yeniden üretimi dolayısıyla öylesine tersine dönebilir ki, piyasa ilişkilerinin yeniden üretimi için kullanılacak araçlara dönüşebilir.²¹ Bu durum, aslında geçmişten devralınan kimi “cemaat” ilişkilerinin de kapitalizmle uyum içerisinde kendilerini yeniden tanımlamaları gerektiği anlamına gelmektedir. Bu yüzden özellikle yirminci yüzyılın son üç onyılında gerçekleşen, “geleneksel toplumsal normlar, doku ve değerlerdeki olağandışı çözülme”nin (Hobsbawm 1994: 428), cemaat-benzeri topluluklar oluşturmaya yönelik çabalara yol açtıklarını görmek ilginç görünmektedir. Bu ise aslında sermayenin, direnç sözkonusu olmadığı sürece, yerküreyi bir daha terketmemek üzere boyunduruğu altına aldığına başka bir ifadesi olarak görünebilir.

Sonuç Yerine

Yukarıda gösterilmeye çalışıldığı gibi, “sermayenin gerçek boyunduğu” anlayışı, hem “tekno-ekonomik paradigma” dönüşümlerini, hem de bunun ardından gelen toplumsal ve kurumsal matristeki dönüşümleri birlikte ele alabilecek bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Böyle bir çerçeve ise, özellikle kapitalizmin “küresel” dönemindeki gelişmelerin anlaşılmasını sağlayabilir. Kapitalizmin son dönemlerde yaşadığı dönüşümün birbirinin içine geçmiş üç ayağından, yani finansal, ideolojik ve toplumsal boyutlarından söz etmeden “küreselleşme” sürecinin tam bir açıklamasını yapmak mümkün görünmemektedir. Her üç boyut birlikte ele alındığında, bu sürecin ilk göze çarpan özelliği, yeni “tekno-ekonomik paradigma”nın, özellikle finansal fon akımlarının artışına olanak vermesiyle birlikte sermayenin boyunduruğunun yerkürenin geneline yayılmasının artık önceki dönemlere göre çok kolaylaştırmış olmasıdır. Bu genişleme ve derinleşme, varoluşunu artık ulus-devlete göre değil, daha çok küresel finans akımlarına göre biçimlendirmeye çalışan “yerel” eğilimlerin ya da “cemaatlerin”, buna bağlı olarak da “post-modern” anlayışlar ile “kimlik siyasetlerinin” ağırlık kazanmasını kolaylaştırmıştır. Bu toplumsal süreç kendisini yeniden üretebilmek için, ideolojik olarak da neoliberalizmin varolan tek alternatif olduğu, onun benimsediği iktisat, insan ve toplum tasarımlarının varolan gerçekliğe uygun tek “gerçek” düşünce sistemini sunduğu görüşünü yerleştirmek zorundadır. Bu bakımdan neoliberal eğilimlerle yerelliklerin öne çıkmasının Aydınlanma düşüncesinin de sorgulanmasına yol açması neredeyse

kaçınılmaz görünmektedir. Türkiye’de son zamanlarda yaşananların da bu küresel süreçten bağımsız olması mümkün değildir. Türkiye’de de, 1980’lerden bu yana gerçekleşen “Sosyal Devletin” ölümü, yükselen neoliberal ve “post-modern” ideoloji ve bu ideolojinin bayraktarlığını yaptığı Aydınlanma karşıtı söylemler, aslında yaşanan küresel dönüşümün Türkiye’deki izdüşümü olarak görülebilir. Bu bakımdan, özellikle ulus-devlete her kesimden yöneltilen eleştiri ve saldırıların da küresel eğilimlerin bir parçası olduğu, bunun gerisinde de yukarıda sözü edilen üç boyut arasındaki etkileşimlerin yer aldığı söylenebilir. Bu süreçte anahtar rolü oynayan gelişme, finansal bütünleşme ile birlikte küresel sermaye ilişkilerinin bir parçası haline gelmiş yerel “cemaat”ların artık politik yaşamda da ağırlıklarını koymalarıdır. Küreselleşmenin nimetlerinden yararlanılarak, yani uluslararası ticaretin ve ihracatın gelişmesinin yanısıra, hem dış borç yoluyla hem de “sıcak para” terimi ile dile getirilen finansal fon akımlarıyla elde edilen finansal kaynaklar, kullanılan temel mekanizmanın yerel yönetimlerin imar sürecini kontrol etme güçleri olduğu bir arazi spekülasyonu, inşaat sektörünün gelişimi, vs. gibi kanallarla “cemaat” unsurlarının ekonomik ve politik güçlerinin artmasına yol açıyor görünmektedir. Bu “devridaim mekanizmasının” sürdürülmesi, “piyasa reformların”dan taviz verilmemesine bağlı. Bunun da yolu, “yerel” kimliğinizi nasıl tanımlarsanız tanımlayın, neoliberal “gerçekten” başka bir gerçek olmadığına iman etmekten geçiyor. Belki de sermayenin “gerçek” boyunduruğu aslında bu.

Kaynakça

- Amin, S. (1997), *Capitalism in the Age of Globalization*. New York: Zed Books.
- Bello, W. (1994), “Global Economic Counterrevolution: How Northern Economic Warfare Devastates the South”, *50 Years is Enough* içinde, ed. Danaher, K. 14-19. Boston: South End Press.
- Buğra, A. (1994), *State and Business in Modern Turkey: A Comparative Study*, State University of New York Press, (Türkçe çevirisi *Devlet ve İşadamları*, İstanbul: İletişim, 1995).
- Catephores, G. (1994), “The Imperious Austrian: Schumpeter as Bourgeois Marxist,” *New Left Review*, 205: 3-30.
- Crotty, J., ve Lee, K. (2004), “Was the IMF's Imposition of Economic Regime Change in Korea Justified? A Critique of the IMF's Economic and Political Role Before and after the Crisis”, University of Mass.-Amherst. *Political Economy Research Institute: Working Paper*. No. 77.
- Dosi, G. et al. (eds.) (1988), *Technical Change and Economic Theory*. London: Pinter Publisher.
- D’Arista, J. (2002), “Rebuilding the Transmission System for Monetary Policy,” *Financial Markets and Society*. (November): 1-28.
- Ebner, A. (2006), “Schumpeterian Entrepreneurship Revisited: Historical Specificity and the Phases of Capitalist Development,” *Journal of the History of Economic Thought*, 28(3): 315-32.
- Edwards, F. R. and F. S. Mishkin. (1995), “The Decline of Traditional Banking: Implications for Financial Stability and Regulatory Policy,” *Federal Reserve Bank of New York Economic Policy Review*. 1 (2): 27-45.
- Elliott, J. (1980), “Marx and Schumpeter on Capitalism’s Creative Destruction: A Comparative Restatement,” *The Quarterly Journal of Economics*, 95(3), August: 45-67.
- Fisher, I. (1933), “The Debt-Deflation Theory of Great Depressions,” *Econometrica*. 1 (4): 337-357.
- Fusfeld, D. R. (1993). “The Market in Society,” *Monthly Review*, vol. 45, no.1, May, s. 1-8.
- Hirschman, A. O. (1982), “Rival Interpretations of Market Society: Civilizing, Destructive, or Feeble?” *Journal of Economic Literature*, 20: 1463-84.
- Hobsbawm, E. (1994). *The Age of Extremes: A History of the World, 1914-1991*, New York: Vintage Books.
- Kapstein, E. B. (1996), “Workers and The World economy,” *Foreign Affairs*, vol. 75, No. 3, May/June.
- Keklik, M. (2003), *Schumpeter, Innovation and Growth: Long-cycle Dynamics in the Post-WWII American Manufacturing*, Ashgate Publishing.

- Keynes, J. M. (1936), *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. Amherst: Prometheus Books, 1997.
- Kindleberger, C. P., ve Alibar, R. (2005), *Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises*. Hoboken: Wiley.
- Kosik, Karel (1976), *Dialectics of the Concrete: A Study on Problems of Man and World*, Boston Studies in the Philosophy of Science, R. s. Cohen and M. W. Wartofsky (eds.), vol. LII, Dordrecht-Holland and Boston-U.S.A.: D. Reidel Publishing Company.
- Lasch, C. (1977). *Heaven in a Heartless World: The Family Besieged*, New York: W. W. Norton & Company.
- Leathers, C. G. ve Raines, J.P. (2004), "The Schumpeterian role of financial innovations in the New Economy's business cycle," *Cambridge Journal of Economics*, sayı 28, s. 667-681.
- Lukács, George (1971), *History and Class Consciousness: Studies in Marxist Dialectics*, (çeviren: Rodney Livingstone), Cambridge (Mass.), The MIT Press.
- McDaniel, B. (2005), "A Contemporary View of Joseph A. Schumpeter's Theory of the Entrepreneur," *Journal of Economic Issues*, 39(2): 485-89.
- Minsky, H. (1957), Central Banking and Money Market Changes. *The Quarterly Journal of Economics*. 71 (2): 171-187.
- Minsky, H. (1976), *John Maynard Keynes*. London: Macmillan.
- Narin, Ö. (2008), "Bilim ile İktidar Arasındaki İlişkinin Çözümlemesinde 'Eski' Bir Ayrıma Başvurulabilir mi? Bilimin 'Gerçek Boyunduruk Altına Alınışı'", *Bilim ve İktidar*, Ankara: Dipnot Yayınları, s. 210-232.
- O'Connor, J. (1973). *The Fiscal Crisis of the State*, New York: St. Martin's Press.
- Offe, C. (1984). *Contradictions of the Welfare State*, edited by John Keane, Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Öniş, Z. Ve F. Şenses, (2007), "Global Dynamics, Domestic Coalitions And A Reactive State: Major Policy Shifts In Post-War Turkish Economic Development," Türkiye Ekonomi Kurumu tartışma metinleri: http://www.tek.org.tr/dosyalar/ONIS_SENSES_TEK.pdf.
- Özel, H. (1997), "Reclaiming Humanity: The Social Theory of Karl Polanyi", yayınlanmamış doktora tezi, Salt Lake City, University of Utah.
- Özel, H. (2007) "Four Horsemen of the Apocalypse: Marx, Weber, Polanyi and Schumpeter", "ICAPE Conference: Economic Pluralism for the 21st Century" 1-3 Haziran 2007, Salt Lake City (Utah, A.B.D.) toplantısında sunulan tebliğ.
- Özel, H. (2008a), "İktisat, İdeoloji ve İktidar," *Bilim ve İktidar*, Ankara: Dipnot Yayınları, s. 46-57.
- Özel, H. (2008b) "The Notion of Power and the 'Metaphysics' of Labor Values," *Review of Radical Political Economics*, (vol. 40, no 4, 2008, basımda).
- Polanyi, K. (1944), *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, New York: Rinehart & Co., 1944.
- Polanyi, K. (1947), "Our Obsolete Market Mentality: Civilization Must Find a New Thought Pattern," *Commentary*, sayı III, January-June, s. 109-117
- Rodrik, D. (2006), "The Social Cost of Foreign Exchange Reserves", <http://ksghome.harvard.edu/~drodrik/papers.html>.
- Rodrik, D. (2007), *One Economics, Many Recipes: Globalization, Institutions, and Economic Growth*, Princeton University Press.
- Samolyk, K. (2004), The Future of Banking in America. *FDIC Banking Review*. 16 (2): 29-65.
- Schumpeter, J. (1943), *Capitalism, Socialism and Democracy*, 5th ed., London: George Allen and Unwin, 1976.
- Schumpeter, J. A. (1954), *History of Economic Analysis*, ed. by E. B. Schumpeter, New York: Oxford University Press.
- Schumpeter, J. A. (2005), "Development," *Journal of Economic Literature*, 43: 108-120.
- Sievers, A. M. (1962), *Revolution, Evolution, and the Economic Order*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Stiglitz, J. (2002), *Globalization and Its Discontents*. New York: W. W. Norton.

- Taylor, L. ve Rada, C. (2003), "Debt-Equity Cycles in the 20th Century: Empirical Evidence and a Dynamic Keynesian Model", mimeo.
- Teunissen, J. J. (2007), "Should Developing Countries Support U.S. Dollar?" *Global Imbalances and the U.S. Debt* içinde, ed. Teunissen, J. J., ve Akkerman, A. 1-13. The Hague: FONDAD.
- Toporowski, J. (1999), "Monetary Policy in an Era of Capital Market Inflation," *Levy Institute: Working Paper*. No.279.
- Üşür, İ (1998) "Ma'lumat Toplumu ya da Buharlaşan Herşey Katılaşıyor," *Türk-İş '97 Yıllığı*, s. 293-320.
- Vasudevan, R. (2008), "Finance, Imperialism, and the Hegemony of Dollar", *Monthly Review*. 59 (11): 35-50.
- Wolf, M. (2008), "The Rescue of Bear Stearns Marks Liberalisation's Limit," *Financial Times*, 25 Mart 2008, <http://www.ft.com/cms/s/0/8ced5202-fa94-11dc-aa46-000077b07658.html>.
- Wolfe, A. (1977). *The Limits of Legitimacy: Political Contradictions of Contemporary Capitalism*, New York: The Free Press.
- Wray, L. R. (2007), "Lessons from the Subprime Meltdown," *The Levy Economic Institute: Working Paper*. No. 522.
- Wray, L. R. (2008), "Financial Markets Meltdown: What can We Learn from Minsky?" *The Levy Economic Institute: Public Policy Brief*. No. 94.

Notlar

¹ Hacettepe Üniversitesi, İktisat Bölümü, e-posta: gozgur@hacettepe.edu.tr ve ozel@hacettepe.edu.tr.

² Sermayenin “biçimsel” ve “gerçek boyunduruğu” konusunda bakınız: Marx (1976: 1019-1038). Türkçe’de kavramların sunumu için bkz. Narin (2008: 224-225). Bunun yanında, bilindiği gibi Negri ve Hardt (2000), kendi tartışmalarını da aynı kavramlar, özellikle de “sermayenin toplam boyunduruğu” düşüncesi üzerine oturtmaktadır. Bununla birlikte, artık sadece ekonomik alanın değil, yaşamın bütün alanlarının sermayenin boyunduruğu altına alınmış olmaları konusunda bu yazarlarla aynı düşünceyi paylaşırsak da, bunun onların üretmek istedikleri sonuçlara yol açmasının gerekmediğini, yani bunun ne “çokluk” üzerinde duran bir “postmodern” bir marksizm okumasını, ne de emek değer teorisinden tümüyle vazgeçmeyi gerektirdiğini düşünüyoruz. Özellikle emek değer teorisinin Marx için önemi için bkz. Özel (2008b).

³ İlk bakışta Schumpeter ile Marx’ı yanyana kullanmak garip görünebilirse de, her iki yazarın da kapitalizmin dinamik yönünü vurguladıkları unutulmamalıdır. Hem Marx hem de Schumpeter kapitalizmin kimi zaman istikrarsızlığa yol açacak derecede dinamik karakterini, bu yüzden de “kendi kendini güçlendiren” hem de “kendi altını oyan” (Hirschman 1982) bir sistem olduğunu gösteren yazarlar arasındadır (Elliott 1980; Catephores 1994). Schumpeter’e göre “kapitalizm, ... doğası gereği bir ekonomik değişme biçimi ya da yöntemidir ve hiçbir zaman durgun değildir; olamaz da” (1943: 82). Hem Schumpeter hem de Marx, kapitalist birikimin istikrarsız doğasını vurgulamakta, bu istikrarsızlığın sistemin zayıflığı olmanın ötesinde güçlü tarafını da oluşturduğunu ileri sürmektedirler. Bu yüzden Elliot’un (1980: 45-46), “Marx’ın yazılarında, pek çok Marksistin kabul etmek isteyebileceğinden daha fazla ‘Schumpeter’ vardır; Schumpeter’in analizinde de ise kendisinin bile farketmek istemeyeceği kadar ‘Marx’ vardır” demesi yadigarlanmamalıdır.

⁴ Polanyi ile arasındaki kavramsal yakınlık, Özel (1997)’de tartışılmıştır. Marx, Schumpeter ve Polanyi arasındaki ilişkiler için bakınız: Özel (2007). Bu yazıda, yabancılaşmanın etkisine yer verilmese de, bu sürecin kapitalist üretim ilişkilerinin ve hatta kapitalist ideolojinin ayrılmaz bir parçası olduğu gözardı edilmemelidir. Bu konuda bakınız: (Özel 2008a, b).

⁵ Kapitalist ideolojinin özellikle günümüzde yeniden üretim mekanizmaları için bak. Özel (2008a).

⁶ Yine de burada, meta konumuna indergenen şeyin insanın etkinliği, yani *emek* olmak yerine bu etkinliği gerçekleştirirken insanın kullandığı yetenek ve kapasite, yani *emek gücü* olduğuna dikkat edilmelidir. Bkz. (Marx 1975).

⁷ Bu konuda bkz. Özel (2008b).

⁸ Bu durumun sakıncaları ise Enron ve WorldCom gibi skandallarla başgöstermiş ve piyasanın serbestliği kendi altını oymaya başlamıştır. Bu konu aşağıda tartışılacaktır.

⁹ Finansal yeniliklerin Schumpeterci niteliği konusunda bakınız: Leathers ve Raines (2004).

¹⁰ Bilançoda görünmeyen bu tür işlemler bankaların Basil Anlaşması uyarınca uymaları gereken sermaye yeterlilik oranlarını tutturmalarını da sağlamaktadır.

¹¹ Samir Amin, (1997: 33-4), küreselleşme sürecini dünyanın tek kutuplu hale gelmesi olarak açıklar. Buna göre II. Dünya Savaşı sonrasında ABD ve uyduları, SSCB ve uyduları ile kalkınmacı üçüncü dünya ülkeleri olmak üzere çok kutuplu bir dünya mevcut idi. Borç krizi ile üçüncü dünya ülkeleri, SSCB’nin yıkılışı ile de diğer kutup yok oldu ve bugünkü tek kutuplu dünya şekli almış oldu.

¹² Çin ve Hindistan bu sürecin halen dışında kalmayı başaran iki ülkedir.

¹³ 1990’larda Dünya Bankası’nda başekonomist olarak görev yapmış olan Stiglitz Asya Krizi’nin temel belki de tek nedeninin “sermaye hesabı liberalizasyonu” olduğunu söyler. Söz konusu ülkelerin yabancı sermaye girişine ihtiyaçları olmamasına rağmen liberalizasyona gitmelerini sebebinin ABD Hazine Sekreterliği ve UPF’nun baskıları olduğunu ekler (Stiglitz, 2002: 98-104).

Ayrıca, Asya ülkeleri içinde hızlı büyüme oranları yakalayan bir ekonomi olan G. Kore’nin kriz ve sonrasındaki “yapısal uyum politikaları” için bkz.: Crotty ve Lee, 2004.

¹⁴ Örneğin 1963 yılında o dönemki ABD cari açıklarına ve sistemin dengesizliğine işaret eden Fransa Maliye Bakanı Giscard Bretton Woods sisteminin ABD’nin cari açık vermeyi bırakmasıyla ayakta kalabileceğine işaret etmiş, diğer türlü ABD’nin doları altınla mübadele etmeyi bıraktığı zaman çökeceğine de işaret etmiştir (Teunissen 2007: 4). Ancak bugün için bu koşulların hiçbiri geçerli değildir.

¹⁵ Bunun nedeni ABD’de orta sınıfın sahip oldukları evi teminat göstererek yeniden borçlanabilmeleri ve bu kredileri diğer harcamaları için kullanabilmeleridir.

¹⁶ *Financial Times*, 25 Mart 2008, <http://www.ft.com/cms/s/0/8ced5202-fa94-11dc-aa46-000077b07658.html>

¹⁷ Kuşkusuz, günümüzde (küreselleşme döneminde) toplumsal muhalefeti ortadan kaldırmanın en önemli aracı, neoliberal ideolojinin bir gerçeklik olarak sunulması, buna karşı çıkanların “bilim dışı” düşündükleri yanılmasının toplumda yerleştirilmesidir. Özellikle iktisat “biliminin” temel aracı artık bu tür bir meşruiyet düşüncesinin yaratılmasıymış gibi görünüyor (Özel 2008a). Ancak bu durum aslında, sermayenin boyunduruğunun toplumun geneline yayılmış olduğunun bir göstergesidir.

¹⁸ Dünya ekonomisinin 1960 ve 70lerdeki krizi, kimi zaman “refah devleti”nin krizi olarak sunulduğu için devletin işlevi de önemlidir. O’Connor (1973) ve Wolfe (1977) gibi çok sayıda yazarın inceledikleri gibi, kapitalist devletin iki işlevi, yani, “meşrulaştırma” işlevi ile “birikim” işlevleri arasında bir çelişki olduğu söylenebilir. Bu çerçeveye göre, devlet bu iki çelişkili işlevi, yani hem sermaye birikiminin, hem de toplumsal uyumun koşullarını aynı anda yerine getirmek zorundadır. Ancak devletin sermaye birikimini sağlamak için kendi baskı gücünü açıkça bir sınıfın yararına kullanma zorunluluğu, meşruiyetini tehlikeye atacaktır (O’Connor 1973: 6). Ayrıca bak. Offe (1984).

¹⁹ Amin’e (1997: 55-92) göre ise ulus-devlet ile çizilen politik çerçeve küreselleşme döneminde sermayenin ihtiyaçlarını karşılamamaktadır ve bu dönemde sermaye tıpkı kayaları parçalayan ağaç kökleri gibi ulus-devlet yapısını çatlatmaktadır. Bu süreç aynı zamanda ulus-devlet açısından bir meşruiyet krizi de yaratmıştır. Amin’e göre II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ulus-devletler meşruiyetlerini gelişmiş ülkelerde “ekonomik büyüme” ve “sermaye-emek uyumu”ndan geliştirmekte olan ülkelerde ise “kalkınma” ve devlet harcamalarından almaktaydı. Ancak bu yeni dönemde sözkonusu ekonomik kaynakların ortadan kalkması “devletin”, dolayısıyla da “ulus-devlet” yapısının meşruiyetini kaldırdı ve bu yapılar aşınmaya uğradı. Bu bağlamda gerek “ulus” ve “devleti” gerekse de bu yapının çözülüp etnik ve/veya cemaat yapılarının öne çıkışı sermayenin birikim sürecinin izlediği konjenktürel değişimlerle ilgilidir.

²⁰ Neoklasik iktisadın diliyle söylersek, kapitalizm biçimsel sözleşmelerin yaratacağı işlem maliyetlerinden kaçınmak için, sözleşme-dışı ilişkileri içeren kurumsal yapıları kullanmaktan kaçınmamaktadır. Bu konuda bkz. Rodrik (2007).

²¹ Örneğin, Christopher Lasch (1977), piyasanın katlanılması güç gerçeklerden kaçmak için kullanılabilen aile “kalpsiz bir dünyadaki sığınak” olma işlevini, piyasa ilişkilerinin aileye de girmesi ve bu kuruma yapılan “refah” devleti müdahalelerinin giderek artması yüzünden yitirdiğini ileri sürmektedir. Benzer biçimde, Daniel Fusfeld (1993: 8), A.B.D.’deki Cumhuriyetçi tutucuların hem serbest piyasayı hem de “aile değerleri” dedikleri şeyi yüceltmelerini, onların serbest piyasanın aile değerleri üzerindeki yıkıcı etkilerini görmedikleri için eleştirmektedir. Ancak, bireylerin zihinlerindeki, piyasa ilişkilerinin sürmesini sağlayacak biçimdeki “şeyleşme”, bu çelişkiyi “zorunlu” bir çelişkiye dönüştürmektedir.